

II Beca de Recerca "Cristina de Pizan"

Moviment de dones a Lleida 1972-2007

"si em dius vine, ho deixo tot"

Maite Ojer i Blasi

AGRAÏMENTS

... al jurat de la convocatòria de la II Beca de Recerca Cristina de Pizan per haver confiat en mi,

...a totes les dones protagonistes d'aquest treball perquè m'han rebut, m'han explicat i m'han ensenyat com es lluita en les situacions més difícils i m'han donat una ètica feminista.

...a la Conxita Vendrell, companya d'articles, lluites i cafès pel seu suport i revisió,

... al Grup Feminista de Ponent perquè ja fa molt anys van decidir que fos jo qui escrivís sobre elles. Espero no haver-les decebut,

... a la Carmina Pardo per fer-me sempre un forat en la seva agenda, per regalar-me el títol i el seu cor,

... a la Carme Bellet pel seu suport, el seu rigor, la seva empena, la seva amistat i per portar-me a passejar amb la gossa quan pensava que no acabaria el meu treball a temps,

... a la Mària per la seva confiança i el seu coratge,

... a l'Esther perquè sempre està al meu costat. Si no hagués estat pel teu suport i el teu ajut no hagués pogut superar els entrebancs d'aquesta malaltia i hagués estat impossible acabar aquest treball que , sens dubte, també és una mica teu,

... i, com sempre, a la Carme, la mare que em va parir.

“ El feminismo ha sido y es esa suma de acciones contra corriente, rebeldías y afirmaciones, que tantas mujeres han hecho y hacen sin tener para nada la conciencia de ser feministas. Esto es, tales acciones se realizan sin la conciencia de una voluntad común ”

Amelia Valcárcel.(2001)

“ Este feminismo de segunda generación, que , como hemos visto, ha sido riquísimo por sus aportaciones teóricas, a partir de los años ochenta, en parte porque logra algunos de sus objetivos y en parte porque se institucionaliza, ha sufrido una transformación que guarda relación con el renacer de los nuevos discursos de la mayoría, que, en esa guerra no declarada contra la mujer moderna, sigue contando con numerosos recursos para perpetuarse. Mensajes como “ la igualdad ya está conseguida” y “ el feminismo es un anacronismo que empobrece la vida de la mujer”, parecen haber calado en las nuevas generaciones, quines, incapaces de traducir de forma política la opresión, reproducen patologías personales (anorexia, bulimia), antes desconocidas, el problema “ sin nombre”, indicándonos que la tarea de la liberación de la mujer sigue pendiente“

Mª Angeles Larumbe (2002)

“ Nosotras buscamos la autenticidad del gesto de rebelión y no lo sacrificamos ni a la organización ni al proselitismo”.

M. G. Chinese . *Mi feminismo*. Rivolta Femminille, Roma (juliol de 1970)

“ El feminisme comença quan una dona cerca la ressonància de si mateixa en l'autenticitat d'una altra dona, perquè comprèn que l'única manera d'afirmar-se a si mateixa està en la seva pròpia espècie. I no per voler excloure l'home, sinó perquè s'adona que l'exclusió amb la qual l'home la castiga expressa un problema de l'home, una frustració, una incapacitat seva, un costum masculí de concebre la dona segons el seu equilibri patriarcal. El feminisme és la concepció i el naixement, com a subjectes, de les components singulars d'una espècie, aixafada pel mite de realitzar-se a si mateixes en la unió amb l'espècie al poder”

M. G. Chinese . *Mi feminismo*. Rivolta Femminile, Mila, (gener de 1972)

ÍNDEX

Presentació	5
. Les fonts del treball	7
. El mètode.....	7
Breu repàs a la història del feminisme	9
. La primera onada	9
. La segona onada: les sufragistes	10
. La tercera onada o el Feminisme de Segona Generació	15
. El Feminisme de Segona Generació a l'Estat Espanyol	20
El Feminisme de Segona Generació a Lleida	28
. El feminisme als carrers de Lleida: un conte mai explicat	28
. Feminisme institucional a Lleida	39
. Feminisme i Universitat a Lleida	43
. Feminisme i Sindicats a Lleida	46
. Altres feminismes	50
El Moviment de Dones a Lleida en l'actualitat	52
. Les vocalies de dones	52
. Associacions de dones amb voluntat de servei social	53
. Grups de dones immigrades	54
. Sectorials de dones dels partits polítics	54
Conclusions	56
Bibliografia	59

PRESENTACIÓ

Revisar la història d'una comunitat sempre és important per tal d'entendre el present i no oblidar, però aquesta necessitat es fa més urgent en parlar d'esdeveniments i persones que han estat les protagonistes d'un canvi sense el qual la nostra quotidianitat seria del tot diferent. Si a tot això li sumem el fet de la millora substancial en la qualitat de vida i la dignitat com a persones que hem pogut viure les dones mercès a l'esforç de les protagonistes d'aquest projecte, la justificació sembla absurda.

No estem parlant, doncs, del desig capriciós d'un col·lectiu sinó de la voluntat expressa de fer justícia i mostrar, d'aquesta manera, l'agraïment cap a tot un seguit de persones que varen anteposar el bé de la comunitat a les seves pròpies realitats.

El Moviment Feminista a les Terres de Lleida existeix. El Moviment Feminista a les Terres de Lleida ha viscut diverses etapes, ha lluitat, ha somiat, ha patit, ha triomfat...ha estat oblidat...

El present projecte pretén fer un repàs històric per una de les etapes de major efervescència del feminisme a Ponent, al voltat dels anys 1972 al 1985, i la posterior evolució fins a l'actualitat com a moviment de les dones com a pas imprescindible per entendre de manera holística la nostra idiosincràsia. Sembla doncs inqüestionable la importància d'aquesta investigació i més tenint en compte l'indecorós silenci que ha envoltat aquest tema a les nostres contrades.

Des de la nostra òptica, només aquests petit raonament ja seria suficient per respondre Espido Freire quan refereix que tot llibre ha de ser necessari i ha de mostrar la veritat oculta ja sigui per oblidada, per censurada, per desconeguda o per nova (FREIRE, E, pròleg de VARELA, N(2005): “ *Feminismo para principiantes*”).

Altres dones, altres col·lectius, s'han encarregat de fer la mateixa tasca que nosaltres en d'altres contrades. Així, Mary Nash ha estat l'encarregada d'escriure les memòries del moviment de Dones a Barcelona que han estat editades aquest mateix any. Xavier Besalú, Puri Molina, Antònia Adroher, Teresa Seseras, Rosa Bagué, Teresa Cabruja, Marta Latorre, Carme Vinyoles, Cristina Sanchez, van parlar sobre la història del Feminisme a Girona a la revista “ Revista de Girona” núm. 201 de l'any 2000.

En el cas de Lleida, han estat diversos els intents de recollir informacions. Així, el Seminari Interdisciplinari d'Estudis sobre les Dones compta amb materials i documents redactats per estudioses com ara Sívila Puertas, una de les protagonistes i impulsores del moviment de dones a Lleida. Per la seva banda, el Grup Feminista de Ponent, especialment Carme Bellet, Maria Huguet, Anna Arinyo i Mercè Ciutat, ha anat fent un treball de buidatge d'arxius d'hemeroteca tot recopilant informació de tot un seguit de successos dels quals elles mateixes han estat protagonistes. Aquesta tasca es va centrar en establir la cronologia dels fets i la identificació del material gràfic de l'època així com elaborar un incipient recull de premsa. Per últim, i per encàrrec de la Sectorial de Dones d'Iniciativa per Catalunya a les Terres de Lleida coordinada per Anna Arinyo i Conxita Vendrell, vaig tenir l'oportunitat de elaborar un reportatge en suport DVD sobre la temàtica anomenat “ *Feminisme a Lleida 1975/ 1985. Les edats del violeta*”. Ja l'any 2007, la Regidoria de Participació ciutadana i promoció de la

Dona de l'Ajuntament de Lleida sota el mandat de Francesc Pané, va promoure l'homenatge a 30 anys de moviment de dones a Lleida.

Finalment, la II Beca de Recerca Cristina de Pizan ha estat la que ens ha donat la possibilitat d'endinsar-nos d'una manera més profunda i sistemàtica en aquests 30 anys de moviments de dones a Lleida.

Creiem que el més honest, arribat aquest punt, és demanar perdó a totes aquelles dones que no hem pogut conèixer per manca de temps, a aquelles associacions amb les quals no hem pogut posar-nos en contacte i a totes aquelles dones que es puguin sentir oblidades en el aquest treball. El fet que la Beca Cristina de Pizan es resolgui només en sis mesos és un handicap feixuc en un treball com aquest. Les circumstàncies personals que han envoltat la realització d'aquesta investigació tampoc han estat afavoridores. Una malaltia de difícil pronòstic m'ha acompanyat en aquest procés i ha suposat un entrebanc en la meva tasca. Tot passa a la vida, fins i tot el més dolent, i ara sento que és el moment de celebrar i oferir la meva petita aportació.

Un cop viscut el procés d'investigació, hem arribat al convenciment que el Feminisme va ser molt més que un moviment social, va ser també un moviment cultural que va generar una gran producció bibliogràfica i d'investigació i la continua donant. Així doncs, la nostra aposta ha estat fer una primera i tímida aportació a l'estudi del Moviment de les Dones a Lleida, un primer esglaó que esperem sigui una gran escala que s'acabi construïnt amb l'aportació de persones molt més sàvies i des de punts de vista diferents, ja siguin els d'aquelles dones que van ocupar el carrer com el d'aquelles que des de la Universitat van aconseguir la necessària revisió dels coneixements retornant a les dones la dignitat que els hi és pròpia.

En les properes pàgines, doncs, hem fet una ràpida contextualització de l'evolució històrica i política a l'Estat Espanyol en relació a Europa, a Catalunya i a Lleida, per passar a la descripció del Moviment Feminista a Lleida entre els anys 1972 i 1980 i l'evolució del Moviment de Dones a partir d'aquest anys fins a l'actualitat.

Tanquem el treball amb una petita reflexió en què presentem algunes qüestions que bé podrien ser alguns punts de partida per a properes investigacions. Creiem, per tant, que el aquest treball és una manera de donar les gràcies a totes les dones que han lluitat perquè la realitat que ens envolta sigui més amable per a les dones, és un homenatge a aquest esforç i una manera com una altra de mostrar el meu respecte i la meva estimació vers les dones que he conegut en el decurs d'aquesta investigació.

D'altra banda també volem aclarir que si hom pensa trobar en les properes pàgines grans conceptualitzacions i revisions bibliogràfiques de ben segur es sentirà decebut. L'objectiu d'aquest treball és parlar d'un moviment que s'ha fet i ha viscut al carrer, a les Vocalies de Dones, als locals, al Casal de la Dona, als despatxos i passadissos de la Universitat i del qual mai s'ha publicat res. Així doncs, no hem comptat amb bibliografia orientativa sinó que l'entrevista directa ha estat la nostra gran eina i aliada. Per tant, doncs, després d'haver demanat disculpes hem de donar les gràcies a totes les dones que han obert casa seva, el seu despatx, el local de la seva associació... en fi, el seu cor. Ara em sento molt rica, he après molt.

Una menció apart es mereix una de les dones amb les quals no hem pogut parlar personalment, donades les seves circumstàncies. Esperança Canut va ser una de les

protagonistes del Moviment Feminista. La seva aportació ha estat valorada i reivindicada per totes les dones que hem entrevistat i, de manera especial, per les components de les primeres agrupacions. Hem decidit no incloure les seves intervencions en aquest treball davant la impossibilitat de contrastar les dades i en un intent d'aconseguir el rigor que creiem ha de caracteritzar tot procés de investigació. Però seria fals considerar que la participació i el treball de Esperança Canut dins el Moviment Feminista a Ponent va ser insignificant. Demanem, doncs, un esforç per part de totes aquelles persones que llegeixin aquest treball i imaginin la presència de Esperança Canut en tots i cadascun dels actes que relatem.

Volem acabar aquesta introducció parlant del títol del nostre treball. En una de les entrevistes fetes al llarg del treball de camp, Carmina Pardo va dir “*quan penso en el que varem viure sempre penso en una cançó*”. Es tractava d'una cançó ben coneguda, un bolero fantàstic que diu “... *si tu me dices ven, lo dejo todo...*”. Va ser llavors que li vaig prometre que si mai em concedien la beca “Cristina de Pizan”, la titularia així. Sóc del parer que una promesa és una promesa...

Les fonts de treball:

Tenint en compte que ens centrem en un moment històric proper (1972-2007) les entrevistes directes a les protagonistes dels esdeveniments han estat l'eix central d'aquesta investigació i la font de documentació primera. Aquesta metodologia qualitativa també ens ha permès, a banda d'obtenir dades de primera mà, fer la viu viu a una gran problemàtica com és la manca d'informació bibliogràfica sobre el moviment de les dones a Lleida.

La proximitat i el suport mostrat per les protagonistes d'aquesta història ens ha permès mantenir un contacte estret i comptar amb una gran eina com és la revisió dels continguts per part d'elles. Tot i amb això, els pocs documents impresos existents i el material d'hemeroteca han estat els altres dos pilars en què s'ha fonamentat aquest treball..

El mètode:

Tenint en compte les fonts que hem volgut utilitzar per tal d'obtenir la informació, definim el mètode de investigació com a qualitatiu, essent l'entrevista semiestructurada, és a dir, aquella en què existeix una certa orientació sobre les qüestions a tractar però tant l'entrevistador/a com l'entrevistat/da tenen llibertat per a fer preguntes i respondre, segons la definició de Festinger i Katz (1978) la tècnica primera.

Amb les entrevistes semiestructurades volíem conèixer uns esdeveniments i les sensacions viscudes per les protagonistes d'aquests fets. Per tant, doncs, no hem pretès fer una interpretació de les respostes sinó considerar que allò que estava dient l'entrevistada era el que volia dir, ja que considerem que són les dones que han protagonitzat i viscut l'evolució dels moviments de dones les que en poden parlar amb

més propietat. Per tant, doncs, podem definir el mètode d'obtenció de dades com entrevista semiestructurada directa i interpretada de forma directa.

D'altra banda i tal i com argumenta Schorderet (1975) “ *la entrevista, aun la más superficial, es sumamente compleja, y a la vez que técnica, en muchos casos se convierte en un arte*”. Davant d'aquesta argumentació, que secundem absolutament, les noves tecnologies aplicades a les tècniques d'investigació social (TIS) han estat unes aliades importants. En aquests sentit hem enregistrat en vídeo les entrevistes i ens ha permès, d'una banda que l'entrevistadora no hagi hagut d'estar tan pendent d'apuntar les respostes i hagi pogut establir un marc de confiança amb les entrevistades basat en la conversa distesa i fluida, i ,de l'altra banda, ha fet possible que l'entrevistadora hagi pogut revisar les entrevistes diversos cops per tal de copsar els seus missatges i recollir les dades.

Pel que fa a la validació de les dades obtingudes, no hem volgut utilitzar mètodes d'interobservadors en el decurs de les entrevistes ja que aquest fet hagués pogut minvar la intimitat en què hem pretès dur a terme les entrevistes. Així doncs, considerem que: per una banda la fiabilitat de les dades i dates objectives l'hem pogut aconseguir amb la consulta a hemeroteca, i també fent la comparativa entre les diverses entrevistes, i de l'altra banda, totes aquelles informacions que tenen a veure amb la forma en què les entrevistades han viscut els fets dels quals es parla, no necessiten validació perquè són vivències i, per tant, dades subjectives.

BREU REPÀS A LA HISTÒRIA DEL FEMINISME

La primera onada.

Des de sempre, les dones han tingut la necessitat de reivindicar els seus drets, des que tenim constància històrica algunes veus femenines s'han aixecat d'una forma més o menys enèrgica per palesar i denunciar les situació de menysteniment i submissió que han patit històricament.

Ja a l'any 1405, dins el Renaixement, s'elevava una nova categoria d'home que no incloïa a les dones i Cristina de Pizan escrivia *La Ciudad de las Damas*, convertint-se en la primera dona que es guanyava la vida com a escriptora.

Els darrers anys del s. XVIII i els primers del s. XIX marquen la transició de l'Edat Moderna a l'Edat Contemporània i donen pas als principis de la Il·lustració i la Revolució Francesa. Les característiques d'aquest període són:

- Racionalisme: tot es pot analitzar científicament.
- Empirisme: l'experiència dels fets produeix el seu coneixement.
- Utilitarisme: una cosa és certa si és pràctica.

Políticament, aquest període està marcat per la denúncia de l'absolutisme i l'inici del camí cap a les democràcies a Europa. L'any 1789 es proclamen els Drets de l'Home a França, però cal destacar que eren només drets dels homes, ja que mai es van reconèixer els drets de les dones. En aquest sentit, un dels pensadors més importants com era Rousseau afirmava que *“cal mantenir les dones en una situació de dependència i submissió perquè tot funcioni bé”*.

Tot i amb això, aquesta nova concepció de l'home i del món més allunyada dels principis de l'Església catòlica també va ser un revulsiu per a les dones que comencen a reivindicar els seus drets en considerar que s'ha de parlar de drets de les persones i, per tant, podem assegurar que són les idees de la Il·lustració les que donen a llum el feminisme tot i que, alhora, justament els seus principals ideòlegs són els primers a negar aquests drets. Aquesta contradicció es repetirà incessantment en la història del feminisme, és a dir, els mateixos moviments que permetran el sorgiment i ressorgiment del Moviment Feminista seran els seus principal detractors, com veurem al llarg d'aquest treball.

Mary Nash(2007) destaca que les dones en aquesta època van participar d'una forma molt activa en el procés revolucionari francès. Al 1789 més de 6.000 parisenses marxen sobre Versalles per tal d'anar a buscar el rei i la reina. Les mateixes dones demanen, sense èxit, a l'Assemblea Nacional que s'aboleixin els privilegis del sexe masculí. La Constitució Francesa del 1791, al preàmbul de la qual incloïa la Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà del 1789, assegurava que hi havia dues categories de ciutadans: els actius (homes majors de 25 anys, independents i amb propietats) i els passius (homes sense propietats i totes les dones sense excepció).

Durant aquesta època, i segons indica Mary Nash (2007), les dones ja demanaven, en els quaderns de queixes, que la prostitució fos abolida així com els maltractaments i els

abusos dins el matrimoni. D'altra banda expressaven la necessitat de protegir els interessos personals i econòmics de les dones dins el matrimoni i les famílies.

Just dos anys després de la proclamació dels Drets de l'Home per part de l'Assemblea Nacional francesa, és a dir, l'any 1791, Olimpia de Gouges publica la rèplica feminista i escriu la *Declaració dels Drets de la Dona i de la Ciutadana*, en la qual manifestava que si la dona té el dret a ser portada al cadafals també té dret a pujar a la tribuna. Un any després, a l'any 1792, Mary Wollstonskraft escrivia *Vindicació de los Drets de la Dona*, on defensava la igualtat entre els sexes, la independència econòmica de les dones i la necessitat de la seva participació a la vida política. Aquesta obra va iniciar els camins del feminisme del s. XIX.

L'any 1793, les dones són excloses de tots els drets polítics estrenats per la Revolució Francesa. Es dissolen tots els clubs femenins a Paris. No es poden reunir al carrer més de cinc dones juntes. Olimpia de Gouges és guillotmada i moltes dones són empresonades. L'any 1795 es prohibeix que les dones assisteixin a les assemblees polítiques i aquelles que havien tingut protagonisme polític, fos del color que fos, són guillotmades o portades a l'exili.

Tot just estrenat el s. XIX, l'any 1810, el Codis Napoleònic converteix el matrimoni en un contracte desigual: en el seu article 321 exigeix l'obediència de la dona al marit, aquesta només podrà aconseguir el divorci en el cas que l'home porti una concubina a la seva llar. Es consagra la minoria d'edat perpètua de les dones. Tal i com explica Amèlia Valcárcel (2004), el nou dret penal fixava dos nous delictes per a les dones: l'avortament i l'adulteri, de forma que els seus cossos ja no els pertanyien. En tot cas, i a tots els efectes, cap dona era, a partir d'ara, propietària de sí mateixa. Per tant, doncs, les dones estrenen el s. XIX lligades de peus i mans, tal com indica Núria Varela (2005).

La segona onada: les sufragistes.

Les dones del s. XIX als Estats Units van sortir al carrer en demanda de l'abolició de l'esclavitud. Eren les mateixes dones que ja s'havien manifestat per demanar la independència del seu país. Així, doncs, les dones dels Estats Units, al s. XIX, tenien experiència en la lluita civil, en l'oratoría i en la demanda dels drets socials. Mercès a la influència de la religió protestant, a més, aquestes dones del nou continent tenien opció a l'educació, configurant així un perfil completament diferent al de les dones europees.

En aquest periple cal destacar una data i un lloc: ens situem a l'any 1840 en el Congrés Antiesclavista Mundial celebrat a Londres. En la delegació nord-americana hi havia quatre dones, que no van ser ben rebudes a Anglaterra. De fet, el Congrés no les va reconèixer com a delegades i va impedir que hi participessin, de forma que van haver de seguir les sessions darrera d'unes cortines. Així les coses, l'any 1848 va néixer la Declaració de Seneca Falls o Declaració de Sentiments, text fundacional del sufragisme nord-americà, sorgit de les conclusions a les quals van arribar les 300 persones reunides en la capella metodista de l'estat de Nova York d'on va prendre el nom, per discutir sobre les condicions i drets socials, civils i religiosos de les dones. Tal i com explica Núria Varela (2005), les dones de Seneca Falls van seguir els discursos polítics de

l'època per legitimar les seves reivindicacions feministes, per això la seva declaració era calcada a la Declaració d'Independència .

En aquell mateix any i a l'altra punta del món, Marx firmava el Manifest Comunista.

Les dones d'Estats Units comencen a lluitar de manera organitzada pels seus drets, especialment el dret a vot. L'any 1866 el Partit Republicà, amb el qual les sufragistes havien lluitat colze a colze en contra de l'esclavitud, presenta una esmena a la constitució que concedeix el vot als esclaus però el nega explícitament a les dones. Per tant, doncs, com passà durant la Revolució Francesa, les sufragistes són traïdes pels propis moviments en els quals elles han lluitat activament, i més, si considerem que el moviment antiesclavista no va donar suport a la demanda de les dones per aconseguir el dret a vot, com indica Núria Varela (2005).

Així les coses, l'any 1868, i conscients que la lluita pel vot només depenia de les dones, neix l'Associació Nacional pel Sufragi de la Dona (NWSA), de la qual sorgirà, per escissió, l'Associació Americana pel Sufragi de la Dona (AWSA), de caràcter molt més conservador.

Al 1869 l'estat de Wyoming reconeix el dret a vot de les dones. El 1890 es tornen a unir les dues associacions sufragistes nord-americanes i es van radicalitzant. Al 1910 organitzen desfilades multitudinàries a Nova York i Washington, que no pararan fins aconseguir, l'any 1918, que el president Wilson anunciï el seu suport al sufragisme i, per tant, la Cambra de Representants aprovi la 19a. esmena per la qual, a partir de 1920, les dones americanes van poder votar. Només una de les dones reunides a Seneca Falls va viure prou per poder votar l'any 1920.

A Europa la lluita per aconseguir el dret a vot no va començar fins els primers anys del s. XX, tot i que cal destacar la figura del polític anglès John Stuart Mill, tal i com apunta Eulalia De Vega (1992), que va perdre el seu escó al parlament per defensar el dret de vot de les dones.

En aquest moment, com indica Amelia Varcárcel, les dones van haver de patir un altre atac teòric: els principals pensadors del s. XIX van anar més enllà amb les idees de Rousseau i van argumentar a favor de la submissió i inferioritat de les dones, entre ells, Hegel, Schopenhauer, Kierkegaard i Nietzsche.

En tot cas, no podem parlar de moviment sufragista a Anglaterra fins l'any 1903, quan es va crear la Unió Social i Política de les Dones (WSPU), depenent del Partit Laborista. La WSPU es va organitzar i es va radicalitzar per tal d'aconseguir el dret a vot, ja fos mitjançant accions pacífiques o no.

Esclata la Primera Guerra Mundial i el moviment sufragista es parteix en dos sectors: el reformista, que demana el vot exclusivament per a les dones que sàpiguen llegir i escriure i que dóna suport a l'ajut de les dones a la guerra, i el sector socialista, que defensa la no separació de la lluita feminista del canvi radical de la societat capitalista. Aquest grup, capitanejat per la russa Alexandra Kollontai, va defensar sempre una actitud pacifista davant la guerra. Kollontai desitjava la caiguda de les institucions per considerar-les l'origen de les opressions a les dones, com per exemple la família, i estava a favor de l'amor lliure i que la maternitat fos assumida col·lectivament per tota la societat. Aquestes idees no van ser ben vingudes pels pensadors marxistes que van titllar el moviment feminista de burgès. En tot cas, la lluita sufragista va continuar al

finalitzar la guerra i fins el 1928 les britàniques no van poder votar amb els mateixos drets que els homes.

Reproduïm ara el quadre elaborat per Eulalia De Vega (1992: 84)

Obtención del derecho al voto de las mujeres en algunos países			
Nueva Zelanda	1893	Austria	1923
Australia	1901	Checoslovaquia	1923
Finlandia	1906	Polonia	1923
Noruega	1913	España	1931
Dinamarca	1915	Francia	1945
Islandia	1915	Italia	1945
Holanda	1917	China	1947
Rusia	1917	Canadá	1948
Inglaterra*	1918	India	1949
Alemania	1918	Japón	1950
Suecia	1919	México	1953
Estados Unidos	1920	Egipto	1956
Irlanda	1922	Suiza	1971

* En este año sólo obtuvieron el derecho al voto las mujeres mayores de 30 años. Habrá que esperar hasta 1928 para que la edad de las electoras se equipare a la de los varones.

Les sufragistes, en tot cas, no només van reivindicar el dret a vot. Elles pensaven que un cop aconseguit el sufragi universal seria possible aconseguir la igualtat en un sentit molt més ampli.

L'any 1917 triomfa la Revolució Socialista a Rússia. En aquest marc, els interessos de classe i l'emancipació dels obrers van ser considerats prioritaris, fins i tot, tal com ressalta Eulalia de Vega (1992), per primer cop, una nació legislava que el salari femení seria igual que el masculí. L'emancipació de les dones, però, no es va resoldre. Autors com Rossa Luxemburgo o la mateixa Alexandra Kollontai plantegen les contradiccions del moviment socialista.

Segons Núria Varela (2005), la segona onada del feminisme va morir per tot un seguit de causes encadenades. Al 1917 acaba la I Guerra Mundial, comença la Revolució Russa i cau l'Imperi Austrohongarès. Tot l'ordre europeu es desmunta i s'acaba de rematar amb la II Guerra Mundial. D'altra banda, en aquests moments ja s'havien aconseguit les principals reivindicacions: el dret de vot per a les dones i l'accés a l'ensenyament superior. Moltes feministes van abandonar la lluita. Comença la decadència del moviment feminista. Segons Varela (2005), les dones no van poder competir amb els partits polítics. Tanmateix, el triomf dels bolxevics a Rússia i a l'Europa central va afectar de forma negativa al moviment feminista que va ser titllat de burgès i subversiu, acusant-lo de destruir els ciments de la nació i la família, i més, quan, a conseqüència de les dues guerres, Europa presentava un descens brutal de la natalitat i una alta mortalitat degut a les guerres. A més, hi havia un gran contingent d'homes que tornaven de les guerres i calia que recuperessin el seu lloc de feina.

Els governs necessitaven que les dones tornessin a casa perquè, d'una banda, augmentés la natalitat i, d'altra, s'assegurés l'ocupació laboral dels homes. L'estratègia usada per aconseguir aquesta finalitat va ser, aquest cop, molt refinada. Es tractava ara de convèncer la societat del paper fonamental d'una nova mestressa de casa, efectiva, tecnòcrata i formada, que garantia l'estabilitat econòmica de la família i, per tant, dels

països. Les dones, per la seva banda, s'havien de sentir orgulloses de la seva nova missió.

Només va quedar una veu contrària al nou ordre que cridés prou fort: Simone de Beauvoir, qui al 1949 publica *El Segon Sexe*, assentant les bases per a la propera etapa del feminisme.

L'Estat Espanyol no va tenir un moviment feminista fort al segle XIX (Astelarra, 2002), de fet, fins a la Segona República, als anys 30 del segle XX, els drets de les dones no van ser tinguts en compte. A l'Estat Espanyol no existia, com en d'altres països europeus, un partit liberal que es fes ressò de les idees feministes, tal i com fa notar M^o Angeles Larumbe(2002).

A partir de l'any 1918 es van començar a crear, en diverses ciutats de l'Estat Espanyol, organitzacions de dones amb la finalitat de lluitar pels seus drets, especialment el sufragi universal. Dins d'aquest fràgil i incipient moviment de dones podem destacar, segons recullen Clara Garcia i Montserrat Roset (1992), l'Asociación Nacional de Mujeres Españolas (AMNE) on militava Clara Campoamor, la Unión de Mujeres Españolas i la Cruzada de Mujeres ESpañolas, presidida per Carmen Burgos. A Catalunya hem de destacar la presència de l'Acció femenina de Carme Karr.

Amb el triomf de la Segona República van arribar les lleis en matèria de promoció de les dones que foren tan avançades per l'època que algunes serien considerades d'avantguarda en els nostres dies. La Igualtat de drets per las homes i les dones es va establir a la Constitució aprovada l'any 1931; alhora que es va garantir el vot per a les dones, es va aprovar la llei de divorci i l'accés de les dones al treball i l'educació com a polítiques normalitzades del govern. A les eleccions de les Corts Constituents se'ls va reconèixer el dret a ser escollides per a càrrecs polítics. Clara Campoamor, que es va convertir en la màxima defensora dels drets electorals de les dones, tal i com fan notar Garcia i Roset, i Victoria Kent van ser diputades a les Corts espanyoles per la coalició signada entre els partits republicà i socialista.

A Catalunya, les dones van intentar votar al Parlament Català l'any 1932. Entre els partits participants en els comicis hi havia l'Acció Femenina de la Carme Karr. Malgrat els esforços, el govern català va impossibilitar la seva participació al·legant problemes en el cens.

En tot cas, la dictadura de Francisco Franco a partir de l'any 1939 es va encarregar de paraitzar tot aquest procés democràtic tot abolint les lleis republicanes. Les dones van ser les grans perjudicades. El silenci va ser la única via legal possible i la lluita va ser absolutament clandestina.

Acabada la Guerra Civil a l'any 1939, les dones que havien lluitat al bàndol nacionalista creen la Sección Femenina, que s'encarregarà de " reeducar a las rojas" (Larumbe: 2002), és a dir, i com assegura Judith Astelarra (2005), tot es va aconseguir mitjançant lleis i un fort procés de socialització i educació. Així, es prohibeix la coeducació a les escoles i s'inclouen, com a obligatòries, les matèries de la llar i treball domèstic.

D'altra banda, s'aprova el " Fuero del Trabajador" amb el qual es pretén aconseguir que les dones deixin les feines que tenen i tornin a casa i, per tal d'aconseguir-ho, s'estableix una compensació econòmica anomenada la dot. D'ara en endavant, les dones casades no podran treballar, els pares i els marits tindran tot el poder a la família, es

negaran els drets civils als infants nascuts fora del matrimoni. Es deroga la llei del divorci, es declaren il·legals i es penalitzen la contracepció, l'avortament i la prostitució

Efectivament, i tal i com indica Astelarra (2005), la gran arma de Franco va ser la ideologia. Es tractava de convèncer les dones que estaven fetes per a estar a casa amb una posició de subordinació vers els seus pares i marits. La ciència (el metge), la religió (el capellà) i l'educació (el mestre) s'encarregaven de legitimitzar aquesta teoria.

La Secció Femenina, amb Pilar Primo de Rivera al capdavant, tenia un pes molt fort a l'hora d'assegurar la inferioritat de les dones i la seva incapacitat per a crear res. Així, per exemple Pilar Primo de Rivera assegurava l'any 1942 que:

“ las mujeres nunca descubren nada; les falta el talento creador, reservado por Dios para inteligencias varoniles; nosotras no podemos hacer nada más que interpretar, mejor o peor, lo que los hombres nos dan hecho “.

Per la seva banda, els textos de la Sección Femenina asseguraven les “*Cuatro grandes verdades que dicen los hombres*”:

- Una mujer no ha realizado nunca una invención mecánica
- Una mujer no ha tenido nunca el genio de la creación musical.
- Una mujer no ha hecho el menor progreso en cirugía.
- Una mujer no ha tenido nunca <la cabeza filosófica>.

Ja a partir dels anys 50, l'arribada del turisme estranger a l'Estat Espanyol fa que les lleis es relaxin ja que es necessita més mà d'obra i, per tant, cau la prohibició que les dones casades puguin treballar. Tot i amb això, no podran ser titulars úniques dels comptes corrents fins l'any 1974. De mica en mica, com veiem, les exigències econòmiques fan que les dones vagin guanyant algunes llibertats però, com assegura Astelarra (2005), només gaudiran de drets derivats.

Ja a finals dels anys 60 principi dels 70, comencen a sorgir tot un seguit de col·lectius que s'enfronten al règim franquista i, entre ells, el moviment de les dones. Ja fos adscrites a partits polítics o des del moviment feminista o des d'ambdues opcions, les dones protestaven i reivindicaven els seus drets i, en aquest moment, constitueixen una gran força d'oposició al règim.

Finalment, cal dir que els feminismes de primera i segona onada formen el que moltes autores anomenen Feminisme de Primera Generació. Als anys 70, i tenint les idees de Simone de Beauvoir i de Betty Friedman com a base, sorgirà el feminisme de Segona Generació, en el qual ens centrarem en aquesta investigació, i més concretament, en el Feminisme de Segona Generació a Lleida que constitueix el nucli del nostre treball..

La tercera onada o el Feminisme de Segona Generació.

Si el segle XX començava amb les idees llibertaries de la Segona República a l'Estat Espanyol i continuava amb la instauració de la dictadura de Franco, que frustrava totes les il·lusions posades en el futur, a la vella Europa i als EEUU les coses també estaven canviant.

Entre els anys 1950 i 1960, després de la Segona Guerra Mundial, occident viu un ressorgiment econòmic i un canvi substancial de valors. Així, s'aconsegueixen tot un seguit de drets democràtics i socials, tot i que sota el signe de la guerra freda. El capitalisme avançat es desplega en l'anomenada "societat postindustrial" (TOURAINÉ, 1973) o "neocapitalisme". Estem davant d'un temps de bonança econòmica que es mantindrà fins als 1973.

A nivell polític, es comença a parlar de la tecnodemocràcia, és a dir, les distàncies entre els partits de dretes i els d'esquerres es van fent més petites i els polítics esdevenen veritables tecnòcrates. Alguns autors com Bell (1964) parlen de la fi de les ideologies.

Com a conseqüència de tots aquests canvis neix un nou concepte: L'Estat del Benestar sustentat en tres pilars, segons Larumbe (2002): *“ El primero garantizaba la introducción y ampliación de un conjunto de servicios sociales en los que se incluía la seguridad social, la salud, la educación, la vivienda y el empleo, y los de asistencia a los ancianos y a minusválidos, así como a los más necesitados. El segundo eje convertía en objetivo político prioritario el mantenimiento del pleno empleo, y el tercero activaba programas de intervención del Estado en la economía por medio de fuertes inversiones en obras públicas, control de precios, planificación indicativa e, incluso, nacionalización de los sectores estratégicos ”*pp 58.

En aquest context de bonança i desenvolupament del sector terciari, les dones són demandades pel mercat laboral, tot i que les feines a què accedien, generalment, seran poc qualificades, mal pagades i amb poques possibilitats de promoció. Davant d'aquesta situació les dones es qüestionen el seu paper dins la societat i són conscients de la discriminació que pateixen. Apareix el concepte de "la doble jornada", és a dir, malgrat tot les dones són requerides per a treballar fora de la llar, es manté l'antiga moral i el repartiment tradicional dels rols.

La seva incorporació al mercat laboral i a les universitats i els canvis socials propicien la caiguda de la família extensa i el naixement de la família nuclear. Les dones tenen menys fills. L'entrada massiva dels electrodomèstics a les llars, per la seva banda, permet que les dones disposin de més temps lliure, en el cas de no treballar fora de la llar.

Per tant, doncs, les societats occidentals estan vivint tot un seguit de canvis que formen un nefast matrimoni amb la moral burgesa dominant. Si a aquest tàndem li afegim la insatisfacció davant d'un sistema productiu gairebé deshumanitzat i la duresa de la política internacional caracteritzada per la guerra freda, les noves societats van començar a patir greus desajustaments que seran denunciats per les joves generacions.

Larumbe, en aquest sentit, assegura que les rebel·lions occidentals, en aquests anys, no van tenir com a eix central la lluita pel sistema de propietat sinó que giren al voltant de

la vida quotidiana en la societat moderna. Així, apareixen noves situacions d'opressió, d'urbanisme especulatiu i massificat, les desigualtats socials, l'ús destructiu dels avenços tècnics com ara la bomba H, entre d'altres aspectes, que fan que els joves es mobilitzin i expressin el seu malestar de diverses maneres segons els països. Estem parlant de la “ contracultura “ dels anys 60 “. Així, per exemple, la guerra del Vietnam als EEUU provoca un aixecament dels joves en contra de la “ societat de consum” a favor de la pau, l'amor, en contra de la ocupació i la guerra, a favor de la revolució sexual i en contra de la raó com a única fórmula vàlida de coneixement, tot fent una mirada cap a Orient i experimentant amb drogues. Ha nascut el moviment hippie. Per la seva banda, Martin Luther King porta un nou missatge pacifista i de integració.

La lluita pels drets civils dels negres, el moviment d'estudiants i pacifista en contra del Vietnam i la contracultura donen la benvinguda al ressorgiment del Moviment Feminista de Segona Generació als EEUU que comptarà amb Betty Friedan i la seva *The Feminine Mystique* (1963) com a revulsiu per a les dones americanes en considerar que l'únic camí per a la realització personal de les dones es tenir una feina fora de la llar i projecció social. Més tard, a l'any 1966 Betty Friedan va convocar a Washington una Conferència Nacional de Dones a partir de la qual va nèixer la National Organization of Women (NOW), és a dir, la primera organització del nou feminisme.

A partir d'aquí va sorgir la New Left amb una caràcter més radical i que es va adscriure als moviment de protesta en contra de la guerra del Vietnam, i més grups que l'any 1968 celebren la primera conferència nacional del nou nat Women's Liberation Movement (WLM) que va portar a una radicalització dels plantejaments teòrics i les tàctiques utilitzades. L'any 1970 es convoca una gran manifestació a Nova York que congrega a desenes de milers de dones i aconsegueix tenir una gran projecció a la resta del món.

Als anys 70 i mercès al gran impacte i força del WLM, el 41% de les lleis aprovades tenien a veure amb els drets de les dones. Alguna cosa molt important havia començat a canviar als EEUU i els nous plantejaments aviat van creuar l'Atlàntic.

Les idees de la New Left van arribar ràpidament a Londres, on l'any 1968 la Women's Liberation va celebrar un Congrés sobre dialèctica de l'alliberament.

Com als EEUU i a la resta d'Europa, el moviment feminista de segona generació a Anglaterra va coincidir i va donar suport a altres moviments socials, en aquest cas el moviment obrer que lluitava per l'equiparació salarial entre homes i dones, i va impulsar el relançament d'antigues agrupacions feministes.

L'any 1969 neix la National Joint Action Campaign per lluitar pels drets de les dones amb actuacions molt radicals. Un any més tard, al 1970 se celebra a Londres el Primer Congrés Nacional del Moviment d'Alliberament de la Dona d'on sorgirà una coordinadora nacional a fi i efecte de sumar els esforços. Al 1971 aquesta coordinadora nacional convoca a Londres una gran manifestació que tindrà molt ressò. L'any 1973 se celebra, a la illa de Man, el Primer Festival Internacional del Moviment d'Alliberament de la Dona. A finals de l'any 1975, Anglaterra és el primer Estat europeu que aprova una llei en contra de la discriminació basada en el sexe. Ja cap a finals dels anys 70 les feministes britàniques es van adscriure a d'altres grups pacifistes i ecologistes sense deixar la lluita.

La fractura oberta a França amb l'aixecament d'estudiants del maig del 68 facilita l'arribada de les teories de les feministes dels EEUU i el ressorgiment del Moviment Feminista de Segona Generació, tot i que ja comptava amb una autora imprescindible i una obra cabdal pel feminisme universal. L'any 1949 es publica el "*Segon Sexe*" de Simone de Beauvoir que es basa amb la màxima: "*On ne naît pas femme, on le devient*" (no es neix dona, s'arriba a ser-ho). Aquest serà l'antecedent del ressorgiment feminista francès.

A partir d'aquí i amb l'impuls del que està passant als EEUU i a Anglaterra, l'any 1970 neix el Mouvement de Libération des Femmes que assentarà les bases del moviment feminista francès.

Per la seva banda, la revista *Elle* organitza una trobada de dones, anomenada Els Estats Generals de la Dona, on unes 365, i redactaran un manifest sota el títol "*el que volen les dones*". Una revista dedicada al consum de les dones aposta pel feminisme.

A partir d'aquí el MLF acull a tot un seguit de grups com Les Femmes Révolutionnaires i les Gouines Rouges que defensaven la total independència dels partits polítics i la solidaritat entre les dones. També hi eren les Féministes Révolutionnaires, amb actuacions d'enfrontament radical amb els costums establerts, i el Cercle Dimitriev, a favor de la creació de comitès de barri per tal de difondre les seves idees. Finalment també hi era el grup Psychoanalyse et Politique que va crear una xarxa de llibreries i van lluitar per la coordinació de tot el moviment.

L'any 1972 es convoca la Journée de Dénonciation des Crimes contra les Femmes. L'any 1974 neix la Ligue du Droit des Femmes, presidida per Simone de Beauvoir, que aglutinarà el MLF. Apareix la revista *Questions Féministes* que funcionarà com a altaveu teòric del feminisme. A l'any 1975 s'aprova la llei d'avortament. En tot cas, Larumbe (2002) assegura que el feminisme francès es va caracteritzar per assolir una gran profunditat teòrica i reflexiva i per aconseguir que les dones de la cultura s'adscriuissin al moviment..

Un altre dels països en què el feminisme va tenir molta força i les seves protagonistes van marcar el tarannà del moviment, considerat de manera holística, va ser Itàlia.

A començaments de l'any 1967 apareixia el grup Demau a Milà amb una forta base teòrica marxista que demanava la revolució social basada en l'alliberament ideològic i polític de les dones, tot considerant que dins la lluita dels diversos col·lectius socials de l'època, la dona havia passat de la cuina al ciclostil. Arribat l'any 1970, el partit Radical Italià organitza un seminari a Roma en el qual naixerà el Movimento de Liberazione della Donna com a moviment polític. Un any més tard, celebren un Congrés nacional on sorgeixen fortes discrepàncies donant pas a una línia més radical, Rivolta Femminile, i una altra que continua essent de plantejaments marxistes Fronte Italiano de Liberazione Femminile. L'any 1972 neix el Col·lectiu Internacional Feminista que reivindica, especialment, el salari per a les dones que treballen a casa. En aquest mateix any, Carla Lonzi escriu un opuscle titulat "*Escupamos sobre Hegel*" amb què posa la primera pedra del que serà el feminisme de la diferència de Luce Irigaray

Una campanya a favor de la legalització de l'avortament, l'any 1974, uneix a tots els grups tot aconseguint una gran mobilització a Itàlia. Ja a l'any 77 aquesta unió es va tornar a produir tot ajuntant més de deu mil dones en una manifestació a Roma en contra de les violacions tot demanant una modificació del Codi Penal.

Cap a finals dels anys 70, el Moviment Feminista Italià va viure moments molts durs amb el gir a la dreta del govern. Algunes de les dirigents feministes van ser perseguides i acusades de repartir material subversiu. Algunes de les llibreries feministes van ser cremades i algunes activistes ferides. Tot i amb això, les feministes italianes van ser i continuen sent un punt de creació teòrica molt fort dins el feminisme mundial.

Per la seva banda, el moviment feminista germànic va ressorgir des de les files de l'esquerra més radical. L'any 1968 es va crear el Comitè d'Acció per a l'Alliberament de la Dona i els Consells Revolucionaris femenins. Els Frauenforum actuaven dins els partits tot intentant introduir les seves propostes feministes

Per finalitzar aquest recorregut per Europa cal dir que l'any 1969 neix als Països Baixos, un dels moviments més radicals i originals d'Europa, les Dolle Mina que reivindicava els drets de tots els éssers vius. D'altra banda també existia l'Associació d'homes i dones, que admetia els dos sexes dins les seves files i considerava que eren tots dos els que s'havien d'implicar en les lluites pels drets de les dones.

En tot cas, podem afirmar que, tot i les característiques concretes de cada país, el Moviment feminista de Segona Generació va centrar els seus esforços a aconseguir canvis profunds en l'estructura social, a diferència de la primera i segona onades del feminisme que pretenia, gairebé de manera exclusiva, reformes legals.

En aquest sentit, i tal i com fa notar Maria Angeles Larumbe (2002), el Moviment Feminista de Segona Generació va assumir el nom de Moviment d'Alliberament de les Dones i el seu objectiu principal era alliberar-les dones de l'opressió dels homes en considerar que aquests havien soterrat les dones a la llar i a l'ostracisme.

Lidia Falcón (1992) assegura que la majoria de les dones que van participar, d'una manera o una altra, en el Moviment Feminista des de l'inici s'hi van interessar ell per raons de frustracions o problemes personals. L'objectiu era trobar-se amb altres dones amb qui compartir els seus problemes. Ara les dones criden "allò personal és polític".

Així, doncs, aquesta nova concepció i valoració dels espais de les dones farà que canviïn les relacions entre aquestes i els homes. En conseqüència, juntament amb les antigues reivindicacions que feien referència a la legislació dels anticonceptius i la despenalització de l'avortament, les feministes de la Segona Generació reclamen un sou per a les mestresses de casa, el control del propi cos i de la seva sexualitat, la igualtat salarial a les empreses per a homes i dones, l'accés a les feines destinades exclusivament als homes, l'aprovació de la llei de divorci, una presa de consciència com a dones i un canvi en la concepció política i religiosa del seu cos, entre d'altres aspectes.

Un dels grans triomfs del feminisme a nivell internacional, en aquesta època, va ser la creació a Brussel·les del Tribunal Internacional de Crims contra les Dones l'any 1976, un congrés en què es va reconèixer l'existència de l'assetjament sexual i la violència de gènere.

Pel que fa a les estratègies utilitzades per les dones dels diferents països, dins el feminisme de Segona Generació, també podem trobar punts en comú. Així, excepte en alguna ocasió, la majoria dels grups rebutgen les formes tradicionals d'organitzar-se i

opten per la filosofia populista i igualitària de la sororitat. Moltes autores com Larumbe, Astelarra, Balletbó, María Milagros Rivera, Núria Varela i la pròpia Lidia Falcón, entre d'altres, coincideixen en assenyalar que va ser aquesta manca d'organització la que va portar a la fi de la majoria dels grups. Tot i amb això, moltes autores consideren que el Moviment Feminista no ha desaparegut i que té noves maneres d'organització i presència.

Sigui com sigui, aquesta va ser una característica reivindicada i assumida conscientment per la majoria dels grups tot fugint de la manera d'organització jeràrquica per considerar-la absolutament patriarcal.

Una altra característica comuna va ser la desconfiança vers les institucions, a excepció de les Universitats. De fet, les diferents institucions eren dirigides per homes amb molt poques ganes de recolzar les demandes de les feministes, moltes de les quals pertanyien i estaven vinculades a les Universitats. Hi ha autores que consideren que el Moviment Feminista de Segona Generació va néixer als campus universitaris ja que les dones que estaven vinculades a aquesta institució van aconseguir que fos la Universitat qui donés prestigi a les seves teories i permetés estudis i investigacions rigoroses.

Finalment, podem assenyalar, que un altre punt en comú, pel que fa a les estratègies utilitzades, va ser l'organització d'actes lúdics de protesta molt desinhibits i eficaços, entre ells els happenings.

Un cop superats els anys 60 i els seus enrenous socials, polítics i econòmics, que constitueixen una nova manera de veure el món, les Nacions Unides creen el “ Decenni Internacional de les Nacions Unides per a la Dona”, que s'obre amb la declaració del 1975 com a any Internacional de les Dones.

La primera de les conferències previstes, se celebra a Mèxic on s'estableix una “ Convenció sobre l'eliminació de totes les formes de discriminació contra les dones” i és ratificada per la majoria dels països. La segona va ser al 1980 a Copenhagen i, la última a Nairobi al 1985 on es van analitzar els 10 anys d'aplicació de les mesures acordades i l'impacte a cadascun dels 157 estats participants. S'acorda, també, la celebració d'una nova conferència a Beijing per a l'any 1995 on es comença a incorporar el concepte de “ mainstreaming”, és a dir, l'ampliació del camp d'actuació institucional de l'Estat en matèria de política d'igualtat d'oportunitats, cosa que suposa l'aplicació de la dimensió de gènere en l'actuació pública, és a dir, cada actuació pública haurà de ser analitzada en termes de l'impacte diferencial que pugui tenir en el col·lectiu femení i en el masculí .

Òbviament, la consecució d'aquests reptes pressuposa que les temàtiques de dones i els seus problemes han arribat a la política, ja són, per fi, política institucional, com a resultat de la lluita que han dut a terme les dones, és a dir, i tal com assegura Maria Angeles Larumbe (2002), el Moviment Feminista va ser una minoria activa que, sense tenir el poder real, va exercir una influència innegable en el conjunt de la societat mercès a la constància en el seu comportament.

En resum, el feminisme europeu i americà ressorgeix a partir dels anys 60 enmig dels moviments socials i polítics que estan succeint al món. Aquest ressorgiment no arribarà a l'Estat Espanyol fins a la mort del dictador l'any 1975, essent un dels moviments d'oposició al règim.

El feminisme de Segona generació a l'Estat Espanyol.

La mort del dictador Francisco Franco l'any 1975 marca l'inici de la transició política espanyola. Comença una etapa de canvi que durarà fins l'any 1982, any en què se celebren les primeres eleccions democràtiques després de l'aprovació de la Constitució del 1978. Aquest període de temps comprendrà diverses fites polítiques i socials d'una gran rellevància com és, per exemple, la legalització dels partits polítics comunista i socialista.

El Moviment Feminista a l'Estat Espanyol no es podrà desenvolupar i visibilitzar fins a la mort del dictador l'any 1975, però tal i com asseguren Larumbe (2002) i Astelarra (2005), diversos estudis (Scanlon 1986; Folguera 1988; Grau 1993) demostren que el MF va ressorgir, després de la Segona República, entre els anys 1965/ 1975. Així, doncs, la clandestinitat serà una de les característiques que marcarà aquest període i el canvi en la situació política i econòmica del país una altra.

Als anys 60 l'Estat Espanyol va viure un procés de modernització que va canviar la situació d'una societat fins a les hores eminentment agrària i amb una econòmica d'autarquia. Davant del desenvolupament industrial, milers de persones deixen els pobles i emigren a les ciutats. Zones com Madrid, el País Basc i Catalunya es converteixen en punts d'acolliment dels èxodes humans. Per tant, doncs, els costums del camp, la família extensiva on el rol de la dona era fonamental i molt valorat, es perden i les dones passen a formar part de famílies nuclears en les quals allò important és el treball fora de casa. Les dones, doncs, en el nou mapa social i econòmic espanyol perden estatus i augmenta la seva dependència vers els marits, l'únic que porta els diners a casa, en la majoria dels casos.

Tot i amb això, abans hem comentat que l'arribada del turisme estranger a l'Estat Espanyol, fruit d'una obertura de la dictadura cap a el món, genera necessitat d'una major mà d'obra. Si a aquest fet li sumem l'expansió industrial, la dictadura requereix les dones per a treballar i afluixa els seus posicionaments pel que fa a aquest tema tot permetent que les dones casades s'incorporin al mercat laboral, encara que ho hauran de fer amb el consentiment dels seus marits amb qui compartiran la titularitat de les cartilles bancàries per poder percebre els sous, que sempre seran més baixos que els dels homes.

Hem de considerar, en aquest sentit, que a l'any 1958 es va introduir una modificació al Codi Civil per la qual el règim matrimonial es cenyia al "Concordato de la Santa Sede" i així es tornava a definir l'autoritat del marit dins el matrimoni, com ja fixava el Codi Napoleònic, vigent a l'Estat Espanyol fins a l'any 1978, segons el qual les dones no tenien cap dret dins el matrimoni, ni tant sols el d'exercir la pàtria potestat dels seus fills. Davant d'això, en cas de separació, el pare es quedava amb els fills, si ho volia i si no, no estava obligat a pagar cap pensió. Les dones solteres fins als 25 anys no podien marxar de casa del pare si no era per casar-se i sempre sota el consentiment patern.

La taxa de contractació de mà d'obra femenina a Espanya l'any 1968 era la més baixa d'Europa. De fet, per a la societat espanyola d'aleshores, el fet que les dones no

treballessin era un símptoma de benestar econòmic a les famílies. Així, els marits preferien tenir més d'una feina que “deixar” que les dones treballessin fora de casa.

D'altra banda, les dones eren ocupades, majoritàriament, en feines del camp o del sector serveis amb contractes temporals el que explica, segons Larumbe (2002: 143), la seva escassa participació en moviments reivindicatius. En tot cas i com indica Larumbe “ *A la mujer no le quedaban muchas salidas fuera del matrimonio, pues la presión social que se ejercía en este sentido era brutal. La familia seguía viendo en la boda una < salida profesional> para sus hijas y se esperaba con ansiedad la presentación del novio formal. La soltería se percibía como una minusvalía personal, que movía a la compasión o se consideraba producto de algo <raro> y sospechoso que suscitaba crítica*”.

Per tal d'acabar de dibuixar la situació de les dones en la dictadura espanyola només cal dir que fins l'any 1963 l'article 28 del Codi Penal espanyol deia que el marit podia matar la seva esposa i el seu amant en cas de trobar-los “in fraganti” al llit. La sanció per al marit era de 6 mesos de desterrament. Si “només” els feria o els deixava invàlids, no hi havia sanció pel marit. De fet, i tal com indica Astelarra (2005) fins i tot la Secció Femenina de la Falange començava a admetre que eren necessaris alguns canvis en les pràctiques socials, sempre i quan no fossin contradictoris amb la naturalesa de les dones.

En tot cas, podem concloure, tal i com indica Astelarra (2005), que el resultat de tot el procés de la transició va ser la consolidació de la democràcia i l'aparició d'una opinió pública progressista. I és en aquest context que hem de situar el desenvolupament del Moviment Feminista de l'època que, per la seva banda, va provocar que les demandes específiques de les dones es tinguessin en compte com a part de les reivindicacions democràtiques i que, més tard, passessin a formar part de la política institucional.

Al 1964, al 1965 segons altres fonts, , neix a Madrid la primera organització clandestina de dones, el Movimiento Democrático de Mujeres (MDM) depenent del clandestí Partit Comunista. Posteriorment. El MDM tindrà delegacions a diverses ciutats espanyoles com Barcelona, Saragossa, Almeria, Salamanca, València, etc. A Catalunya, la delegació del MDM permetrà l'entrada a dones no afiliades al Partit Comunista donant-li, així, un caràcter més plural. Per a les militants del MDM l'alliberament de les dones depenia de la caiguda de la dictadura i la reconquesta de la democràcia, sempre sota el paradigma del PCE. Aviat, però, van sorgir veus crítiques amb el MDM, entre elles Lúcia Falcón, per considerar que aquesta agrupació només era una llançadora pels interessos del partit.

A l'any 1968 comencen a haver crisis fortes dins el si del MDM per diferències polítiques, i algunes de les seves components decideixen formar part de les “Asociaciones de Amas de Casa”, depenents de la Sección Femenina, de les diferents zones geogràfiques. Algunes autores asseguren que aquestes escissions van ser traumàtiques mentre que altres mantenen que van ser evolutives i amb la voluntat de influir des de les pròpies “Asociaciones de Amas de Casa” . Fos com fos, a partir d'aquest moment, les activitats de difusió del MDM van haver de dur-se a terme a través de les “Asociaciones de Amas de Casa” i, òbviament, depenien del vistiplau d'aquestes darreres i dels seus interessos a cada zona.

Les crisis dins el si del MDM no van cessar fins al punt que, finalment, va ser el propi Partit Comunista qui considerà que, després de la mort de Franco, ja no tenia sentit i s'havia de dissoldre. Aquesta decisió va topar amb l'oposició inamovible de les dones del MDM que, tot i no comptar amb el suport de la direcció ni de l'estructura del partit, van decidir tirar-lo endavant.

A part del MDM hi havia tot un seguit de dones no adscrites a cap partit polític, la majoria de les quals provenien de la Universitat, que s'inspiraven en el feminisme radical nord-americà a l'hora de considerar que les solucions dels problemes de les dones no només depenien de la mort del dictador sinó que calien plantejaments més nous. Aquest nucli més radical va tenir en Cristina Alberdi a Madrid i en Lidia Falcón a Barcelona les seves cares més conegudes i que, anys més tard, fundarien el Partido Feminista.

L'any que va marcar un abans i un després dins el moviment feminista a l'Estat Espanyol és, sens dubte, el 1975. D'una banda mort el dictador Francisco Franco tot donant pas a la transició política espanyola que acabaria en democràcia, i per una altra, les Nacions Unides van declarar aquest any l'Any Internacional de les Dones i, tot i que aquesta declaració no va estar exempta de polèmica, va provocar la convocatòria de centenars d'actes arreu del món i, com a centrals, dos congressos internacionals: la Conferència Mundial, amb caràcter governamental, a la ciutat de Mèxic i el Congrés Mundial de Dones per a organismes no oficials a la ciutat de Berlín.

Davant la convocatòria, les dones del MDM i les dones radicals de Madrid i Barcelona van veure que no podia ser que la situació de la dona a l'Estat Espanyol només estigués representada per la versió oficial de la Sección Femenina i la seva presidenta d'honor Carmen Polo de Franco al Congrés de Mèxic. Com assegura Núria Varela (2005) hi havia pressa per destruir el model de feminitat que la dictadura franquista havia imposat. Així, doncs, les noves feministes decideixen trobar-se i començar a treballar per tal d'assistir al Congrés Internacional de Berlín. Finalment, hi van assistir 13 dones mentre Franco agonitzava a Madrid. D'aquestes reunions sorgeix la Plataforma de Organizaciones de Feministas i la convocatòria de les Primeras Jornadas de Liberación de la Mujer, que es van celebrar en la semiclandestinitat a Madrid un mes després de la mort de Francisco Franco.

En aquesta ocasió ja van sorgir les primeres discrepàncies fortes dins el Moviment Feminista espanyol, concretament en l'enfrontament del MDM amb les feministes més radicals capitanejades per Lidia Falcón, qui ja defensava la creació del Partit Feminista, segons assegura Anna Balletbó (2004).

Aquesta trobada marca, d'alguna manera, la visualització de l'incipient Moviment Feminista de Segona Generació a l'Estat Espanyol, que havia estat emergint des de l'any 1960.

Fruit d'aquest renaixement serà la convocatòria de les Primeres Jornades Catalanes de la Dona al Paraninfo de la Universitat de Barcelona l'any 1976 que suposarà la consolidació del moviment feminista a l'Estat Espanyol, segons assegura Anna Balletbó (2004). Diverses dones com Magda Oranich, Carmen Alcalde, Núria Pompeia, Maria Aurelia Capmany, Dolors Calvet, Anna Mercadé, entre d'altres, van unir-se en el Secretariat Organitzador de les Jornades amb el propòsit de dissenyar-les,

aconseguir els fons econòmics necessaris i assolir els objectius de les Jornades, entre ells, fundar una Plataforma política feminista que fos útil a les dones de la transició

A partir d'aquestes Jornades i en un intent d'organitzar d'alguna manera el Moviment Feminista, es proposen dues opcions que relata Anna Balletbó (2004) “ *Por un lado la creación de una Asociación Catalana de la Dona, defendida por Anna Mercadé y que, si bien se presentaba como una organización independiente de cualquier partido político, actuaba por mandato del Partido del Trabajo de España. La otra propuesta era la creación de una Coordinadora Feminista defendida por las mujeres socialistas, las del PSUC y las del MC y a la que se sumaron los incipientes colectivos de lesbianas* “.

D'aquesta manera apareix, per una banda, la Asociación Democràtica de la Mujer associada al PTE (Partido del Trabajo en Espanya) i la seva versió a Catalunya: Associació Catalana de la Dona dirigida per Anna Mercadé, i la Coordinadora Feminista que aglutinava molts grups de dones, per una altra banda. La Primera es va estendre per tot el territori espanyol i a l'any 1977 va constituir la Federación de Organizaciones Feministas a nivell estatal, tot entrant en competència amb el MDM i la Plataforma de Organizaciones Feministas a Madrid. La Federació era molt més reformista i intentava fer un discurs que convencés les dones amb poca cultura i menys inclinació política. De fet, la majoria de les seves integrants eren mestresses de casa. De fet, però, en aquests moments les agrupacions amb caràcter estatal sorgien i morien amb una gran velocitat, ja fos per problemes de finançament o per problemes ideològics, etc com va ser el cas de el Movimiento Comunista (MC) amb Empar Pineda al capdavant, la Liga Comunista Revolucionaria (LCR), la ORT, la Unión para la Liberación de la Mujer (ULM) o el propi grup La Mar, a Barcelona que, capitanejat per la lleidatana Xus Borrell, algunes teòriques com Maria Angeles Larumbe consideren el grup que va introduir el feminisme de la diferència a l'Estat Espanyol , entre d'altres.

Per la seva banda, la Coordinadora Feminista que segons Lidia Falcón (1992) comptava amb el gruix del moviment feminista, mai va establir

El cert és que, a partir d'aquest any, els grups i associacions de dones es van multiplicar i, segons assegura Astelarra (2005), es van autodefinir com a feministes.

L'any 1977, per primer cop, al carrer i de forma unitària, es va celebrar el 8 de març com a Dia Internacional de les Dones.

A diferència dels països europeus i dels Estats Units, on el pensament feminista havia tingut una evolució des de la Revolució Francesa, les feministes espanyoles dels anys 70 es van trobar sense models a seguir donat el trencament amb les idees de la República i el tancament de fronteres que va suposar la dictadura del General Franco. Per això, una de les primeres reaccions de les feministes espanyoles als anys 70 serà devorar tota la literatura feminista a la qual tenen accés per primer cop gràcies a la mort del dictador. Tal i recull Núria Varela (2005) va ser a partir de l'any 1975 quan comencen a arribar a l'Estat Espanyol els primers textos del feminisme europeu i americà. Amèlia Valcárcel (2001) assegura, en aquest sentit, que el feminisme espanyol contemporani va començar a existir als anys 70 sense memòria històrica, sense passat, partint de la ràbia i el coratge.

La Universitat, i més concretament, les dones feministes que estaven i treballaven a la Universitat van tenir un protagonisme molt especial ja que d'una banda recuperaven la

memòria amb els seus treballs i de l'altra teoritzaven i lluitaven perquè les diferents ciències retornessin a les dones el seu protagonisme a la història. En aquest sentit, l'any 1974 Mary Nash comença a impartir a la Universitat de Barcelona una assignatura sobre la història del feminisme. Pocs anys més tard la idea qualla a moltes ciutats. Així, al 1979 la Universitat Autònoma de Madrid crea el primer Seminari. Al 1982 la pròpia Mary Nash funda el Centre de Investigació Històrica de les Dones a la Universitat de Barcelona. Al 1987 Eulàlia de Vega imparteix un seminari sobre Història de les Dones a la Universitat de Lleida al que assisteixen, entre d'altres Carme Bellet, Maria Huguet i Mercè Ciutat com a membres del Grup de Dones. Sílvia Puertas, com a representant de les dones universitàries, també forma part del Seminari a partir del qual sorgirà la idea de la creació del Seminari Interdisciplinar d'Estudis de les Dones (SIED). Finalment, l'any 1988 la Universitat Complutense de Madrid va aprovar el curs de Historia de la Teoria Feminista

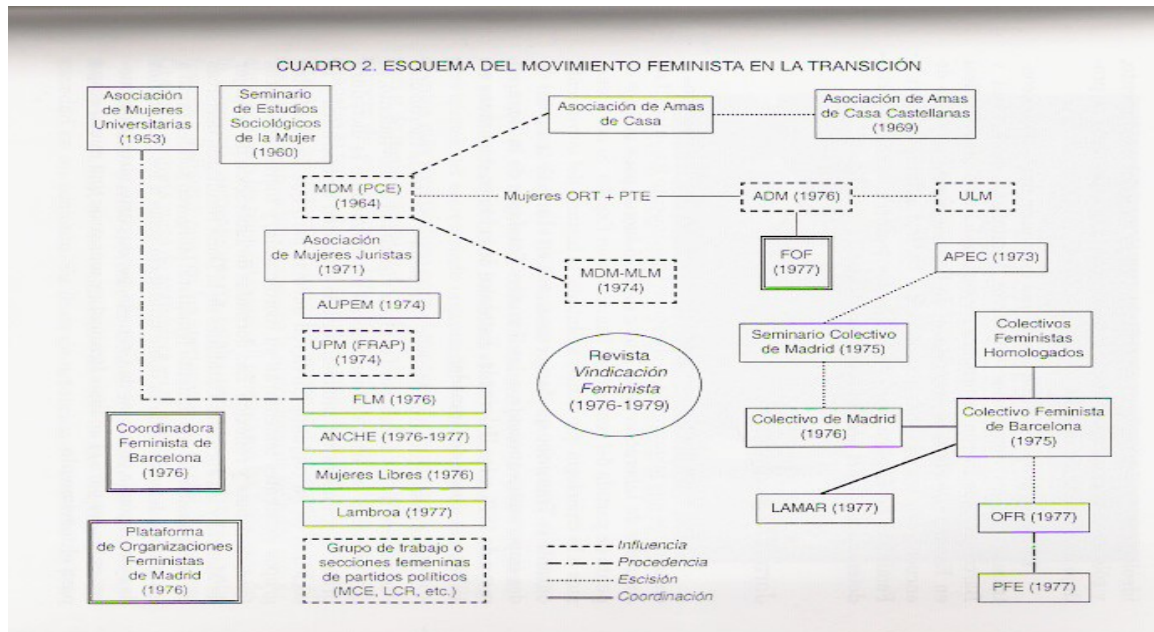
Aquesta revisió bibliogràfica, però, es farà tan a nivell individual com col·lectiu i fora i dins de la Universitat. Els grups de dones es converteixen en veritables teràpies de grup, d'autoconeixement i d'autoajuda en els diferents àmbits, fins i tot, en molts casos, deixant de banda la visió o temàtica polítiques.

El Moviment Feminista de Segona Generació a l'Estat Espanyol neix amb una característica principal: la desorganització. Era un moviment de multitud de grups d'estructura horitzontal i assembleària adscrits, molts cops, a grups més grans que feien de coordinadors com ara la Coordinadora Feminista de Catalunya que també tenia estructura assembleària. Ana Balletbó assegura en la pàgina 99 del seu llibre “ Una mujer en la transición” (2004)) : *en aquel momento solo llegamos a intuir que debíamos crear un secretariado para hacer más operativas las funciones organizativas. Pero que dicho secretariado no podía ser jerárquico, donde unas mujeres mandarían sobre las otras. Deseábamos una estructura horizontal y flexible, más igualitaria y más democrática* “.

Les dones volien fugir de l'organització jerarquizada que caracteritzava els grups masculins. Aquests tipus d'estructura més propers a la sororitat que a l'organització establerta tenia, però , un greu handicap. Si la immediatesa li conferia vitalitat, la manca d'estructura no li permetia tenir uns ingressos econòmics suficients per a mantenir els locals, llibreries, bars...és a dir, els espais que permetien les trobades i les aportacions teòriques. Només els grups propers a partits polítics comptaven amb un finançament suficient per poder tirar endavant els seus objectius. Lidia Falcón (1992: 410), parlant de la Coordinadora Feminista diu : “ *nunca estableció una organización, por mínima que fuera. La oposición de la mayoría de los grupos y de sus componentes a la elección de un secretariado, ni aún rotativo, y a establecer una cuota fija y dar carnets que certificaran su adscripción a la Coordinadora, fue tan rotunda y persistente que en los varios años en que la Coordinadora se reunió, nunca se consiguió implantar la menor organización a pesar de que, tanto el MCC, como el Partido Feminista, lo propusieran e insistieran en ello en varias ocasiones* ”

En tot cas, però, l'heterodòxia dels grups de nova creació va ser alguna cosa impactant: grups d'autoajuda, vocalies de dones dins les Associacions de Veïns, associacions amb voluntat d'acció social, grups d'intervenció sanitària, grups d'orientació cultural, etc...Les dones, en fi, s'agrupaven i en aquest bagatge entraven en contacte amb les teories feministes i la lluita del moviment tot sumant esforços en actuacions puntuals com manifestacions, protestes, happenings, entre d'altres.

Per tal de posar una mica d'ordre a aquest desordre de grups i formacions feministes recuperem el quadre que inclou Larumbe (2002: 167).

Estava clar, però, que les demandes de les dones i la potència del moviment feminista, tot i la seva desorganització, estava aconseguint fites importants. Ja a l'any 1977 el govern de la UCD va crear la Subdirección de la Condición Femenina que depenia del Ministeri de Cultura, i, encara que va ser acollit amb molt escepticisme per part de les feministes, evidenciava que alguna cosa estava canviant i va permetre la participació en la tercera trobada convocada per les Nacions Unides per l'any 1980 a Copenhague. L'informe redactat per a participar en aquesta jornada va permetre arribar a conclusions clarificadores sobre la situació de les dones a l'Estat Espanyol i començar a implementar algunes mesures en contra de la discriminació vers les dones i de legislació de la família, com per exemple, la llei del divorci, la igualtat de drets entre cònjuges, els drets dels fills i les filles nascuts fora del matrimoni, se despenalitzava la contracepció, entre d'altres.

L'any 1978 diverses dones són processades a Bilbao acusades d'avortar. Les feministes de tot l'Estat s'aixequen sota el lema "*jo també he avortat*" i aconsegueixen la major mobilització unitària del Moviment Feminista a l'Estat Espanyol. Es va suspendre el judici i tres anys més tard les dones van ser absoltes.

A partir d'aquesta nova fita es convoquen les Segones Jornades Estamentals, que se celebraran l'any 1979 a Granada, en el decurs de les quals es torna a parlar de la necessària organització del Moviment Feminista a l'Estat Espanyol a proposta de l'Asociación de Mujeres de Almería, segons assegura Lidia Falcón. D'altra banda, en el decurs de les Jornades de Granada es va introduir a l'Estat Espanyol el feminisme de la diferència. A partir d'ara, una part del feminisme vol continuar igual i una altra part decideix elaborar noves formes, específicament femenines, de fer les coses. Estem, doncs, davant de la escissió del Moviment Feminista a l'Estat Espanyol.

Paral·lelament a totes aquestes situacions que va patint el Moviment Feminista, els diferents partits polítics d'esquerres i els sindicats aniran creant Secretaries de Dones dins les seves organitzacions, ja sigui com a grup dependent en forma de sectorials o bé,

els menys, com a formacions amb més capacitat d'influència transversal dins del partit. Aquesta situació, però, no vol dir que les dones de partit deixin els grups feministes sinó que desenvolupen l'anomenada " doble militància" que a cops no és ben vista pels partits ni per les pròpies feministes més radicals.

Pel que fa als partits polítics de dretes, les creacions de les secretaries va seguir una dinàmica diferent, així, mentre el CDS només ho va fer un cop fora del Govern, Unió Democràtica de Catalunya va apostar molt aviat per aquesta opció. L'antiga Alianza Popular mai va barrejar el poder polític amb les secretaries de les dones.

L'intent de cop d'estat del 81, marcarà una nova data important per al Moviment Feminista a l'Estat Espanyol. Davant de la situació de pànic generalitzat, els partits polítics decideixen moderar el seu discurs i les seves activitats. Tal i com assegura Astelarra (2005), algunes reivindicacions feministes com la llei d'avortament van ser desestimades.

Paral·lelament, les formacions polítiques van anar assumint en els seus programaris la majoria de reivindicacions feministes que no fossin considerades radicals, amb la qual cosa el moviment va viure un procés de canvi que la majoria de autores anomenen crisi. En aquest sentit, hi ha veus que asseguren que el moviment va anar desapareixent i d'altres que manifesten la bona salut del mateix, tot i que s'ha de pensar des d'un altre punt de vista.

Sigui com sigui, aquesta nova etapa de institucionalització de les demandes femenines i feministes va permetre que el Govern socialista creés la Subdirecció de la Mujer del Ministerio de Cultura sota la direcció d'una feminista molt activa com era la Carlota Bustelo. La nova Subdirecció va proposar la creació del Instituto de la Mujer que va néixer l'any 1983 i ràpidament va elaborar el primer pla d'igualtat d'oportunitats. És, per tant, el moment en què podem parlar del " feminisme institucional" (Astelarra: 2005), és a dir, la institucionalització de les polítiques públiques de gènere.

L'Instituto de la Mujer va néixer amb categoria de direcció general, el que assegurava que es poguessin tirar endavant polítiques a favor de les dones. A partir de l'any 1988 va passar a formar part del Ministeri d'Afers Socials, cosa que li donava més possibilitats de desenvolupar els seus objectius transversals. Va ser també molt important el paper que va tenir aquest nou organisme a l'hora de donar suport als Centres d'estudis de les dones, que havien desenvolupat la majoria de les universitats espanyoles. Poc a poc el Instituto de la Mujer va anar fent-se gran tot creant les delegacions a les diferents comunitats autònomes. A Catalunya, per exemple, l'Institut Català de les Dones.

Recapitulant, i tal com diu Elena Grau (1993), el moviment feminista de Segona Generació a l'Estat Espanyol va viure 3 etapes:

. de 1965 a 1975: etapa de gestació.

. de 1975 a 1979: etapa d'eclosió (en aquest període mort el dictador i al 77 se celebren les primeres eleccions lliures que guanya la UCD. Es dissolen les institucions franquistes i el partits polítics són legalitzats. Al 78 s'aprova la Constitució que marca l'inici de la democràcia i en el seu article 14 marca la igualtat entre homes i dones. Cap dona va participar en la redacció del nou text legal i, per tant, va ser molt criticat. En aquest sentit la Plataforma de Organizaciones Feministas de Madrid firmava un

document en el qual s'indicaven els errors del text constitucional i s'assegurava que continuarien lluitant per tal d'aconseguir els drets fonamentals que els hi eren negats.

. de 1979 a 1982: etapa de crisi, de difuminació i institucionalització de les demandes feministes. (es convoquen unes noves eleccions que guanyarà al 82 el PSOE i es comencen a construir les institucions públiques. La legislació s'adequa a la nova constitució. Al 81 el general Tejero intenta un Cop d'Estat tot ocupant a la força el Congreso de los Diputados que serveix per a demostrar la fermesa de la democràcia. Es dóna per acabada la transició política)

El Feminisme als carrers de Lleida: un conte mai explicat

Abans d'endinsar-nos en aquest apartat que constitueix el nucli del nostre treball d'investigació, volem constatar que les dades aquí exposades s'han aconseguit a partir de les entrevistes directes que hem fet a les protagonistes, és a dir, a les dones que, des de diversos àmbits i ocupacions, van ser i continuen sent la cara visible del Moviment Feminista a Lleida.

Potser per la manca de perspectiva o bé per altres causes que desconeixem, fins ara no s'ha parlat de manera sistemàtica del Moviment Feminista a Lleida i això fa que la literatura sobre aquest tema sigui inexistent. Com ja hem dit en la introducció d'aquest treball, el nostre objectiu és posar una primera pedra, obrir un camí que esperem sigui ampliat i millorat amb les aportacions d'altres estudioses i investigadores.

Donades les característiques del nostre treball, que respon a la convocatòria de la II Beca Cristina de Pizan per part de la Regidoria de Participació Ciutadana i Promoció de la Dona i amb el dubte sobre la possible publicació d'aquest treball o bé la seva exposició en internet, no hem inclòs el material gràfic de què disposem, extret dels propis fons que guarden les protagonistes del treball i de l'hemeroteca de l'Institut d'Estudis Ilerdencs

Arribat l'any 1974 els diversos partits polítics progressistes en la clandestinitat, com són el PCE, el PSOE, el PTE, el MC o el PSUC entre altres, lluiten per l'establiment de la democràcia. En les files d'aquestes organitzacions també hi ha dones que comencen a estar influenciades per les idees feministes que arriben des d'Europa i els Estats Units. Tal i com diu Carme Bellet, membre fundadora del que serà el Grup de Dones de Lleida i posteriorment el Grup Feminista de Ponent, en aquell moment els partits polítics progressistes accepten les idees de les dones, però *“tots els punts que feien referència a les reivindicacions feministes sempre estaven al darrer punt de l'ordre del dia”*. Així, doncs, les dones es van començar a trobar a part i cada cop van prenent consciència de la importància de les seves reivindicacions. Diu Carme Bellet *“ens adonàvem que formava part de la nostra vida. Per a mi, la lluita feminista ho abastava tot. El feminisme suposava una altra manera d'entendre la vida.”*

Inesperadament, aquesta demanda inicial dels partits polítics perquè les seves dones ingressessin al Moviment Feminista per a sumar vots, va servir perquè aquestes obrissin els ulls a les noves idees i a una incipient sororitat que acabaria sent una gran revolució.

Aquest mateix any, les dones de Lleida fan una Assemblea a l'edifici Pal·las de Lleida en la qual es troben tot un seguit de persones que després capitanejaran el Moviment Feminista a Lleida. Aquesta primera assemblea va donar pas a una sèrie de reunions periòdiques que van servir, a banda d'alimentar la llavor del Moviment Feminista, perquè cadascuna d'elles prenguéssin consciència de classe com a dones. En aquest sentit, Maria Huguet, una de les assistents a aquestes trobades, manifestava que *“es va obrir un ventall, vaig descobrir tot un món, i no era l'habitual. Vam aprendre a reivindicar i aquesta possibilitat se'ns va obrir a totes les dones.”*

Anna Arinyo parla dins de les files del encara clandestí PSUC sobre la situació de les dones en el propi partit i, tal i com ella indica, *“començo a sospitar que l’arribada de la democràcia no portarà la igualtat”*. Per la seva banda, Montse Ibañez afirmava que *“com a joves dintre de moviments polítics i reivindicatius la caiguda del règim va suposar prendre consciència que com a dones érem discriminades dins dels propis partits i moviments antifranquistes”*.

A partir d’aquestes trobades, les nostres protagonistes creen la Asociación de Mujeres Provincial de Lleida, que serà la primera associació creada amb l’objectiu exprés de fer proselitisme a les dones. Així, tal i com explica Anna Arinyo *“varem anar pels barris i vam mirar quins eren els problemes de les dones”*.

La declaració per part de l’ONU de l’any 1975 com a any Internacional de les Dones també va tenir un ressò fort a Lleida. Les dones integrants de l’ Asociación Provincial de Mujeres van recollir aquesta convocatòria i, com a la resta de Catalunya, van desenvolupar tot un seguit d’actes que els permetessin fer públiques les seves teories i les seves reivindicacions.

Però, sens dubte, van ser les Jornades Catalanes de la Dona celebrades al Paraninfo de la Universitat de Barcelona el revulsiu més potent perquè les lleidatanes sistematitzessin les seves demandes.

Anna Arinyo explica que el fet de poder assistir a les Jornades Catalanes de la Dona li va permetre evidenciar que no estava sola, *“que les lleidatanes no estàvem soles en la nostra lluita i va ser una injecció de moral i optimisme”*. Maria Huguet considera que les Jornades Catalanes de la Dona van ser un punt d’inflexió dins de la història de la Asociación Provincial de Mujeres de Lleida que, com explica Carme Molet, artista i feminista lleidatana, *“la tasca reivindicativa d’aquesta associació la desenvolupàvem paral·lelament amb els cursos de tall i confecció organitzats per la Sección Femenina a les barriades. Tot i amb això aconseguíem organitzar conferències d’interès general”*

Una de les lluites més significatives de l’Asociación Provincial de Mujeres va ser la seva forta oposició al increment del cost de la vida, la pujada dels preus dels productes de primera necessitat. En aquest sentit trobem escrits en la premsa de l’època que denunciaven, per exemple, la pujada del preu de la llet i sol·liciten un control per part de l’estat. Cal destacar la taula rodona sobre l’augment del cost de la vida celebrada el mes de febrer de 1977 a la sala d’actes de La Caixa de l’avinguda Blondel, amb la participació de diversos especialistes catalans com Ramon Morell i Isabel Crespo. Gairebé de forma paral·lela l’Església organitzava unes jornades de convivència extraordinàries per a homes i dones al voltant de la sexualitat i el cristianisme. a càrrec del Dr. Benjamín Forcano, teòleg i moralista.

A finals del 1976, l’Asociación Provincial de Mujeres de Lleida, va mantenir contactes amb d’altres organitzacions ciutadanes per tal de desenvolupar una lluita en comú sobre l’estat de marginació que patien els diversos barris de la ciutat. En aquest moment, les feministes lleidatanes organitzen actes conjunts amb les diferents Associacions de Veïns. Els temes que es tracten, en aquestes jornades, van des de l’estat de les escoles i la problemàtica de l’ensenyament a Lleida, a la petició de la creació d’una comissió de control de preus per part de l’Ajuntament fins al desenvolupament d’un pla d’ordenació i planificació urbana.

Tenim, doncs, que l'Asociación Provincial de Mujeres de Lleida era una agrupació amb una incipient consciència feminista, però, sobretot i especialment, un grup de dones que treballaven per la ciutat. En aquest sentit cal recordar que havien estat els partits polítics als quals pertanyien cadascuna d'elles els que les havien empès a agrupar-se amb el ferm propòsit de fer arribar les teories polítiques a les potencials noves militants amb les quals elles poguessin contactar, però, tal i com expressa Mercè Ciutat, *“va ser aquest lluitar dia a dia i aquest estar en contacte i parlar entre nosaltres, aquest intercanvi, el que va fer néixer en totes nosaltres una clara consciència feminista.”*

Carmina Pardo, que posteriorment seria la primera regidora a l'Ajuntament de Lleida, relata com moltes joves es van començar a sentir atretes per la feina que desenvolupava la Asociación Provincial de Mujeres, però especialment per les idees que anaven introduint les seves líders, és a dir, Maria Huguet, Mercè Ciutat, Montse Ibañez, Carme Molet o Isabel Crespo entre d'altres. Tot i que alguna d'aquestes joves van intentar formar part d'aquesta agrupació, les seves responsables començaven a parlar d'una certa crisi en el si de l'Asociación. Realment els interessos de les nostres protagonistes s'anaven allunyant de la resta de components de l'Asociación Provincial de Mujeres, majoritàriament mestresses de casa. Les primeres, influïdes per les noves lectures, les informacions arribades d'arreu d'Europa i per tot el moviment que s'estava desenvolupant a d'altres ciutats, com Barcelona o Saragossa, començaven a necessitar aprofundir en les reivindicacions clarament feministes..

L'impacte de l'assistència a les Jornades Catalanes de la Dona i la creació de l'Associació Catalana de la Dona, capitanejada per Anna Mercadé, van estimular la consolidació del pensament feminista lleidatà i la creació d'una nova agrupació sota l'aixopluc de l'Associació Catalana de la Dona. Així neix l'any 1977 la que seria la primera organització purament feminista a Lleida, la delegació de l'Associació Catalana de la Dona que va ser presentada el 24 de març de 1977 a la sala d'actes de la Fundació La Caixa per part de Anna Mercadé, Mercè Ciutat, Rosa Parés i Maria Huguet, que diu *“recordo que portava un vestit texà amb la pegatina de volem l'estatut. Jo no havia fet mai això, per mi va ser sentir-me protagonista d'alguna cosa i que se'm veiés. Era dir aquí estem un grup de dones que volem fer coses i això ajudarà a canviar la societat i donarà embranzida a d'altres dones.”*

Eugènia Cañueto explica que van repartir un paper a totes les persones assistents per a que apuntessin la seva adreça i el seu telèfon en cas d'estar interessades a rebre informació sobre els actes organitzats per l'associació., *“vam aconseguir més de 60 paperetes!, és a dir, més de 60 persones estaven interessades en la nostra associació. Això era moltíssim”*.

El mateix dia de la presentació de la recent nascuda Associació Catalana de la Dona van desenvolupar un acte de recollida de signatures en demanda d'una llei de divorci, l'avantprojecte de la qual havia estat elaborat per una comissió de l'Associació a nivell de Catalunya. Aquesta va ser, doncs, la primera campanya duta a terme per la delegació de l'Associació Catalana de la Dona a Lleida. A l'endemà, la premsa local es feia ressò del naixement de la nova associació i entrevistava a alguna de les seves integrants com Eugènia Cañueto, Mercè Ciutat o la pròpia Maria Huguet. Cal dir, però, que prèvia a la presentació, una delegació del grup promotor de l'associació va presentar el seu programa al Governador Civil de la província tot manifestant la voluntat del grup d'organitzar cursos i seminaris, congressos i manifestacions.

A partir d'aquí, la delegació lleidatana de l'Associació Catalana de la Dona (ACD) desenvolupa una vertiginosa cursa d'actes que, com diu Mercè Ciutat, *“vam*

descentralitzar i els vam portar a llocs com Balaguer, Mollerussa i pobles del voltant de Lleida, amb l'ajut de la nouvinguda Carme Bellet i Rosa Gràcia". Els temes fonamentals de les noves trobades seran el divorci, els anticonceptius i totes aquelles qüestions que afectaven a la sexualitat femenina. En aquest sentit, van ser molt exitoses les Jornades sobre Sexualitat.

Un dels actes que van tenir més ressò va ser la taula rodona coordinada per l'Aurelio Bautista que es va celebrar a les dependències del Diari La Manyana i que fou publicada de forma íntegra per aquest rotatiu lleidatà. Les persones que van intervenir representaven diferents ideologies i sectors de la societat de Ponent. Els contertulis van ser: en nom de l'Església Catòlica, Mossèn Batista, lligat al sector catòlic més progressista; en representació de l'Església Adventista, el reverend Garzón; el reconegut pintor Albert Bayona i la seva parella Marina Pifarré; l'advocat Celestí Pol i dues representants de l'Associació Catalana de la Dona, Mercè Ciutat i Montse Ibañez. Aquest debat va servir per a manifestar públicament la necessitat d'una llei de divorci democràtica i no discriminatòria a l'Estat Espanyol, on el 99% de la població estava casada per l'Església Catòlica.

Mesos més tard, l'Associació va organitzar una taula rodona amb el títol "El divorci, un dret democràtic" que va moderar Maria Huguet i a la que van participar un conegut capellà lligat a moviments cristians de tendència socialista, Jaume Rubió, l'advocadessa Mercè Vilagrassa, el psicòleg Lluís Samper i la feminista Mercè Ciutat. Al cap de tres dies, els diferents partits polítics a les Terres de Lleida opinaven sobre aquesta temàtica en veu dels seus dirigents.

En aquest moment, i tal com expressa Montse Ibañez, "*ara comencem a tenir clar quins són els punts més importants que hem de reivindicar dins la lluita feminista i va ser un pas personal important per què ens reivindicàvem també com a persones. Ens vam adonar que totes havíem estat manipulades a nivell conscient o inconscient pels homes. Poc a poc anàvem descobrint, fins i tot, que hi havia una literatura de dones.*"

Teresa Mas, una altra de les noves incorporacions a la delegació a Lleida de l'ACD recordava amb estimació una de les xerrades organitzades en què va participar Lidia Falcón, representant del feminisme més radical a l'Estat Espanyol: "*i va ser molt comentat a Lleida perquè no vam deixar entrar els homes.*"

Tal i com recorden Anna Arinyo i Carmina Pardo, que finalment es va integrar a aquesta nova associació, "*bàsicament el que fèiem era molts quilometres. Érem dones que ja havíem viscut la clandestinitat i la majoria dins de les files d'esquerres, de moviments sindicals, de moviments de barri i, per tant, ens sabíem moure i anàvem barri per barri, poble per poble i ho veiem com una cosa normal*".

Carme Molet, un dels principals motors de la delegació lleidatana de l'ACD, i que va desenvolupar una ingent tasca a nivell de publicació d'articles en premsa, explica que "*s'havien de reivindicar tantes coses, abans i després de la mort del dictador... l'avortament, el divorci... hi havia tanta feina a fer, però ho vivíem amb tanta energia que era increïble, amb unes ganes de tirar endavant i de lluitar, de dir coses i amb un desig i una seguretat que ho anàvem a aconseguir que potser no ens paràvem tant a reflexionar certes circumstàncies. Era la mateixa empenta que teníem, la mateixa energia que ens movia.*" En aquest sentit, Teresa Mas assegurava que "*hi havia tantes coses i una ens portava a l'altra que no ens paràvem a pensar*".

La consolidació de la delegació a Ponent de l'ACD va quedar ben palesa amb la inauguració del seu propi local al número 12 del carrer La Palma de la capital de Ponent. Aquest local ràpidament es va convertir en un punt de referència per a dones i homes de Lleida que acudien en massa per presentar les seves problemàtiques i demandes. Tal i com expliquen les nostres protagonistes, els temes de maltractaments, separacions i embarassos no desitjats eren els més habituals. Maria Huguet explica que en el nou local, a més, organitzaven multitud d'activitats que podien anar des de classes de català a reunions clandestines. Per fi, doncs, Lleida comptava amb un indret físic on les dones podien demanar ajut.

Mercè Ciutat narra que la tipologia de les dones que atenien eren majoritàriament mestresses de casa amb unes problemàtiques molt fortes i plenes de por, això feia que en casos de maltractaments, per exemple, malgrat el suport de la delegació lleidatana de l'ACD, molts cops no es podien cursar les denúncies perquè la víctima retirava les acusacions. Totes les nostres protagonistes expliquen el sentiment d'impotència que les envaïa en aquestes circumstàncies.

Eugènia Cañueto explica una anècdota sobre les activitats de l'ACD a Lleida: *“jo em dedicava a recollir mostres de les dones que temien estar embarassades i les portava a analitzar tot utilitzant el meu nom per mantenir l'anonimat. Aquella gent es devia pensar que cada setmana estava embarassada!”*.

Mercè Ciutat aclara que l'objectiu principal de l'ACD a Lleida a partir de 1977 serà aconseguir un centre de planificació familiar.

L'any 1978 arriba amb una crisi profunda en el sí de l'ACD a nivell de tota Catalunya. Algunes de les seves integrants consideren que la vinculació d'aquesta associació al Partit del Treball (PTE) perjudica els seus interessos. A Ponent, aquesta crisi es resol amb l'escissió de la delegació i la creació del Grup de Dones de Ponent. Carme Molet, entre d'altres, continuarà dins les files de l'ACD uns pocs anys més fins que decideix retirar-se de la lluita feminista activa. Per la seva banda, Mercè Ciutat, Maria Huguet, Carme Bellet, Montse Ibáñez, Teresa Mas, Carmina Pardo, entre d'altres, seran les màximes exponents del nou nat Grup de Dones de Lleida, que mantindrà el local del carrer La Palma, mentre la delegació de l'ACD obrirà una nova seu al carrer Cavallers, 20. Ambdues associacions, però, continuaran col·laborant en la lluita feminista sota el paradigma de la solidaritat entre dones.

Hem de tenir en compte, que, a banda de la seva participació en la lluita de les reivindicacions feministes, les nostres protagonistes eren dones amb una vida privada i algunes d'elles, ja havien estat mares. Maria Huguet, Anna Ariño o Carme Molet expliquen que les seves filles van créixer mentre les seves mares pintaven pancartes o assistien a reunions llarguíssimes.

Semblava paradoxal, també, que aquestes mares reivindicassin l'avortament, o es passegessin per la ciutat amb adhesius que asseguraven “jo també sóc lesbiana”. En tot cas, la coherència del Moviment Feminista a Lleida feia que, per una banda, la societat reflexionés sobre les problemàtiques que elles presentaven i, d'una altra banda, que una part dels ciutadans i ciutadanes de Lleida es mostressin absolutament contraris als seus plantejament i, fins i tot, fessin anar coaccions de tipus moral. Carmina Pardo explica com, gent que la coneixia la titllava d'assassina *“sentir-te que ets una assassina als 20 anys és molt fort”*.

En tot cas, però, les dones lleidatanes es mostraven agraïdes per la lluita duta a terme per les feministes. Montse Ibáñez explica el seu grau d'entusiasme davant d'una xerrada duta a terme al barri d'Els Magraners, en la qual les assistents li donaven les gràcies reiteradament amb cara d'embadalides per les noves informacions.

Alguna cosa important estava passant. Les dones de Lleida escoltaven com públicament es parlava de problemàtiques que elles patien en la seva intimitat. Ara, ho podien dir i descobrien que eren experiències comunes.

L'any 1979, i amb la voluntat de descentralitzar les reivindicacions feministes, neix la Coordinadora de Dones de les Terres de Lleida, connectada amb la Coordinadora Feminista de Catalunya, que aglutinarà tots els grups feministes de la província de Lleida: el Grup de Dones, l'Associació Catalana de la Dona, el Grup Independent de Lluita per la Dona (GILD), que es va presentar amb una xerrada de la psicòloga lleidatana Marta Trepà el dia 8 de març del 1977, el Grup de Dones de Mollerussa, el Grup de Dones de Balaguer., el Partit Feminista a les Terres de Lleida, liderat per Teresa Estany i, tal i com diu Mercè Ciutat *“hi haurà una moguda important que continuarà organitzant coses”*.

Rosa Gràcia, responsable del grup de dones de Balaguer, explica com es trobaven un cop a la setmana a Lleida amb les companyes de la Coordinadora i allí s'informaven de les lluites que a cada ciutat duïen a terme i organitzaven de manera conjunta actes i jornades al diferents llocs, així, per exemple, el 30 d'octubre del 79 en Frederic Boix, sexòleg, parlava a Balaguer davant d'una audiència formada per dones i homes. A Mollerussa, Montserrat Roig i Empar Pineda presidien diverses jornades que van suscitar molta polèmica. Carme Bellet afirma que *“els homes volien assistir a les nostres reunions, sobretot alguns marits i companys; després de molt discutir ho vam acceptar perquè algunes de les dones no tinguessin problemes a casa. El que va passar fou que en les reunions a què assistien els homes les dones no parlaven i eren els marits els que feien les preguntes o decidien quin era el posicionament que havien de tenir les seves parelles. Davant d'aquest fet vam optar per prohibir l'assistència dels homes, i així va ser com les dones van començar a tenir una participació activa en totes les jornades i ens anàvem aclarint. Vam tenir molts problemes, però va valdre la pena.”*

Una de les característiques més important del Moviment Feminista a Lleida va ser l'alt nivell d'organització, a diferència del moviment a la resta de l'Estat Espanyol. Aquest alt nivell d'estructuració no vol dir, però, que fos piramidal, ben al contrari, les dones lleidatanes treballaven de forma cooperativa amb criteris d'igualtat. El cert, però, és que aquesta estructuració va permetre, d'una banda, arribar gairebé a tot arreu i d'una altra, comptar amb unes aportacions econòmiques mínimes que els permetien assumir el lloguer dels diversos locals. Tot i amb això, i tal com explica Teresa Mas, comptaven amb pocs recursos econòmics, tant és així, que a vegades els mateixos ponents convidats a les xerrades havien d'avançar-se a l'hora de pagar el sopar, com va ser el cas del Dr. Dexeus.

Per la seva banda, Carme Bellet, responsable del Grup de Dones de Mollerussa, assegura *“parlàvem de sexualitat a llocs com Palau d'Anglesola o Bellvís, en locals que s'omplien. Hi havia un munt de gent, homes i dones, i crec que avui això és impensable”*.

A Lleida ciutat, del 25 de juny al 6 de juliol, a l'edifici del Roser, es van convocar les Jornades de Sexologia, organitzades pel Grup de Dones i que comptaven amb la col·laboració de l'Ajuntament, els partits polítics i els sindicats de la ciutat. Personatges

de primera línia nacional de l'època com el sexòleg Frederic Boix, la psicòloga Victòria Sau, la filòloga Empar Pineda, l'advocadessa Lúdia Falcón o l'escriptora Maria Mercè Marçal van ser els principals ponents d'aquestes jornades.

Per la seva banda, l'ACD al mes de setembre de 1979 demanava a l'Ajuntament, mitjançant una carta signada per la llavors secretària de l'ACD a Lleida Eugènia Cañueto, ajuts per a desenvolupar una campanya a favor del divorci per mutu acord davant de la discussió que es preparava al Congreso dels Diputados de Madrid sobre la llei del divorci.

L'octubre d'aquell mateix any, Carme Molet, com a presidenta de l'ACD de Lleida, demanava permís al Gobierno Civil de la Provincia de Lérida per a dur a terme una xerrada sobre la llei del divorci en què parlarien Maria Rúbies, diputada lleidatana a Madrid, Anna Mercadé, presidenta de l'ACD a nivell de Catalunya i Teresa Pàmies, escriptora i política socialista.

De manera paral·lela als actes organitzats de manera separada, ambdues associacions van organitzar, també, activitats conjuntes, com ara la presentació a Lleida del llibre de Mª Aurèlia Campmany Dona, doneta, donota, text fonamental del feminisme català.

Altres temes que van unir les feministes lleidatanes van ser els actes de suport a les dones avortistes de Bilbao.

Però si va destacar un acte per sobre de la resta, va ser la convocatòria de la manifestació pro despenalització de l'avortament convocada per la Coordinadora de Dones de les Terres de Lleida. Les feministes lleidatanes, tal i com explica Mercè Ciutat, es van dirigir cap el consistori de la capital de Ponent a primera hora del matí, tot i la pressió de les forces de seguretat per fer-les sortir, un grup de gairebé vint dones es van asseure a les escales de l'Ajuntament, tal com recollia a l'endemà la premsa local. Ja a la tarda, més de 300 persones, entre dones i homes, i sota una pancarta que havia construït la pintora Carme Molet, van recórrer el carrer Major de Lleida sota el crit "Avortament lliure i gratuït".

Carmina Pardo recorda que el malaurat Jordi Guiu va encapçalar la manifestació tot lluint una cinta violeta en el seu barret i *"allò va ser el símbol de que, a més a més, podíem arribar als homes. Aquella gran manifestació era una cosa sentida per nosaltres i volguda per molta gent. Realment va ser una passada, la gent pels costats aplaudint i afegint-se a la manifestació"*. Teresa Mas assegura que aquella manifestació *"va ser quelcom molt important per a la Coordinadora de Dones de les Terres de Ponent i el fet que fos seguida per tanta gent va ser quelcom emocionant"*. Segons Maria Huguet va ser el moment en què les feministes de Lleida i, la població en general, donaven la cara i *"això ens va donar molta empenta per seguir lluitant pel centre de planning, per la casa d'acollida, en fi, en totes les coses que més tard vàrem aconseguir"*. Per la seva banda, Montse Ibáñez manifesta que *"van ser uns fets històrics per a Lleida, encara que la gent no se'n recordi ara"*.

Anna Arinyo manté que van incidir molt en la societat lleidatana, i això va ser la causa de les pressions rebudes des dels grups neofeixistes que, un temps més tard, van incendiar el local del Grup de Dones, tot i que oficialment mai es van trobar uns culpables. Sobre aquest fet, Maria Huguet declara *"es va atacar aquell lloc on nosaltres, com si diguéssim, la nostra casa, allà on creixíem, allà on fèiem coses, allà on ens sentíem bé, on hi havia alegria i on havia ganes de fer coses, doncs em va sobtar, això també ho recordo. Després, també, clar, teníem els fitxes amb noms de*

dones, amb adreces, amb informes, bé, tot això se'n va anar a l'aire. No sé si se'ls van emportar o van cremar amb el local, no ho recordo, però, clar, et dóna aquella sensació de dir potser això va en serio". Carmina Pardo, per la seva banda, considera que a l'incendi del local del Grup de Dones *"cremaven molts dies de feina, cremava el moviment feminista a Lleida, era un atemptat per dir noies, fins aquí heu arribat, no us penseu que anireu més enllà"*.

Carme Molet sempre ha manifestat que la mà executora de l'atemptat contra el local van ser grups d'extrema dreta dels quals formaven part alguns dels seus alumnes, que a classe li feien bromes sobre el tema. Aquesta vinculació, però, mai es va poder demostrar.

Anna Arinyo i la Teresa Mas van ser les encarregades d'anar a la policia i denunciar els fets. La rebuda per part de les forces de seguretat de l'estat va ser més aviat horrible. Teresa Mas explica *"ens van rebre dos agents. Hi havia el poli bo i el poli dolent, un ens tractava bé i l'altre malament que ens deia ¿Queréis decir, putas, que no ha sido algún querido, algún tal? Recordo la carpeta d'un dels policies, que tenia una enganxina amb una creu gamada. Ho recordo perfectament, hi vam anar dues o tres vegades l'Anna i jo, una sensació de por, de saber que no farien res tot i saber qui era"*.

Un allau de ciutadans, ciutadanes i institucions van fer arribar el seu suport al Grup de Dones de Lleida condemnant els atemptats. La premsa local es feia ressò i titulava *"Masiva repulsa contra los atentados al local del Grup de Dones"*. El propi president de la Diputació de Lleida feia arribar una carta al Grup tot expressant l'acord del Plenari de la Diputació pel qual es solidaritzaven amb elles i rebutjaven l'atemptat. Així, doncs, si l'objectiu inicial dels grups d'extrema dreta era paraitzar l'activitat del Moviment Feminista a Lleida, el que realment van aconseguir va ser que la ciutadania lleidatana s'unís per rebutjar el que, sens dubte, va ser una conducta absolutament antidemocràtica, característica dels anys de la dictadura.

L'any 1979 va ser un any d'eleccions municipals i els diferents grups feministes van donar la seva opinió davant les diferents candidatures.

Per la seva banda, Luce Irigaray publicava el seu text sobre el feminisme de la diferència que es discutia a les Jornades Feministes de Granada i que moltes teòriques consideren que va marcar la primera gran escissió dins el moviment feminista internacional enfrontant d'una banda a les seguidores de Simone de Beauvoir i la seva teoria de la igualtat amb els nous plantejament del feminisme de la diferència.

També en aquest any neixen les secretàries de la dona als principals sindicats de la ciutat CCOO i UGT, com veurem en un apartat específic.

L'any 1980 comença amb bons presagis pel Moviment Feminista català ja que la Generalitat engega una campanya d'informació sobre planificació familiar. Aquesta iniciativa, però, rep tantes protestes que el govern decideix suspendre-la.

Per la seva banda, la diputada lleidatana Maria Rúbies defensa una proposició no de llei al Congreso de los Diputados per a la igualtat de la dona treballadora a la Seguretat Social. Tal i com explica la Mercè Ciutat, Maria Rúbies va ser una política lleidatana que, malgrat no compartir les idees del moviment feminista, sempre es va mostrar molt receptiva i col·laboradora en els diversos actes que s'organitzava, participant en ells. Ciutat assegura que *"ens enviava notificacions i coses del que passava a Madrid, i això ens permetia estar al dia en les diferents temàtiques."* Així, doncs, tot i no compartir el

ideari feminista, Maria Rúbies esdevení un punt de suport i de recolzament pel Moviment Feminista de Lleida.

L'any 1981, i com a resultat de la feina desenvolupada pel Moviment Feminista Espanyol, el Govern de Madrid aprova la llei del divorci.

En el mateix any, i com a conseqüència de la potència i la capacitat d'influència que va tenir el Moviment Feminista a Lleida, la Paeria, recollint les demandes de la Coordinadora de Dones de les Terres de Ponent, crea el Centre d'Orientació Sexual, per vetllar per la planificació familiar, que es va situar en un pis de la Rambla Ferran. Anna Arinyo comenta que les feministes lleidatanes es van alegrar molt amb la notícia, però van decidir vetllar perquè els conceptes que elles tenien sobre sexualitat s'incloguessin en el centre *“volíem que el centre, a part de planificar, eduqués sexualment a homes i dones de Lleida”*. Aquesta preocupació va ser recollida per la Paeria i així, el funcionament del centre de Planificació Familiar va ser dissenyat en el decurs de moltes reunions mantingudes entre la Coordinadora de Dones de les Terres de Lleida, el Col·legi d'Assistents Socials i els tècnics de l'ajuntament.

Carmina Pardo es felicita del que en aquell moment es va aconseguir *“Ojo, el que vam aconseguir: no només el Centre de Planning, sinó que, a més estiguessin treballant les millors dones que hi havia en aquell moment per poder ajudar a les dones”*.

La psicòloga lleidatana Teresa Estany va ser el nexa d'unió entre les teories feministes i el Centre de Planificació. Amb una reconeguda militància dins el moviment feminista, tant dins l'ACD com posteriorment al Partit Feminista de Lúcia Falcón, Estany, amb una sòlida formació com a psicòloga, unia aquestes dues vessants tot tranquil·litzant d'una banda a les feministes lleidatanes i d'altra banda a les institucions locals. Teresa Estany va entrar a formar part de la plantilla fundadora del nou centre. Tal i com ella explica *“vam començar, al menys jo, amb la sensació que allí podria des de la vessant professional portar a terme les meves idees sobre el que haurien de fer les dones”*.

El Centre de Planificació Familiar obrí les seves portes i allà estaven, esperant les pacients Teresa Estany i Carme Vilana, entre altres. Tot i que, tal i com recull la premsa local, en sis mesos el centre va recollir 381 visites, el cert és que les pacients van anar arribant molt a poc a poc tal com explica Teresa Estany que remarca el fet que la primera dona a ser atesa era una dona embarassada molt orgullosa d'estar-ho que simplement es volia fer una revisió. *“En tot cas les dones arribaven al centre amb molta necessitat i amb una mica de perplexitat perquè no era una consulta convencional”*, recorda Teresa Estany.

Efectivament, les pacients eren acollides al centre i abans de prescriure un mètode anticonceptiu concret se'ls feia una xerrada sobre tots els mètodes i sobre informació sexual. L'educació sexual i la presa de consciència sobre el propi cos va ser un objectiu clau per l'equip de treballadores del centre de planificació de Lleida.

Tal com assegura Carme Vilana, les primeres dones que van utilitzar el Centre ja eren dones amb una ideologia progressista, a la resta els va costar molt més acostar-se a aquest nou servei. Sigui com sigui, l'angoixa era un factor comú a totes les usuàries. En aquest sentit, Carme Vilana comenta que es sentien molt útils.

Van passant els anys i un dels handicaps més grans del Centre de Planificació de Lleida, com a la resta de l'Estat, serà el tema de l'avortament. Fins i tot després de l'aprovació dels tres supòsits era més fàcil parlar obertament d'avortament, però s'havien de salvar tota una sèrie de dificultats tècniques com era trobar un lloc per executar l'avortament. Com diu Teresa Estany, *“no van viure una persecució per aquest tema, sinó que sobre*

la pràctica hi havia una obstaculització fins el punt que s'havien de continuar enviant les dones fora d'Espanya."

En l'actualitat, el Centre de Planificació de Lleida està situat al CAP de Pardinyes, on continua treballant Carme Vilana qui ressalta el canvi d'actitud de les dones al llarg dels 26 anys en què ella hi ha estat treballant.

Recuperant una reflexió feta per Carmina Pardo entenem que la progressiva institucionalització del feminisme va respondre al canvi de concepció sobre el feminisme per part dels partits polítics: fins ara les úniques que consideraven que les reivindicacions feministes eren una lluita eren les dones, els polítics, per la seva banda, només consideraven la lluita de classe, des d'una visió absolutament marxista, quelcom susceptible de ser polític, tota la resta, incloses les reivindicacions de les dones, formava part dels moviments socials o populars. Ara, per fi, la demanda fonamental del Moviment Feminista s'aconsegueix, és a dir: que allò privat també sigui polític. Mai sabrem, però, si aquest canvi conceptual tan important es va deure a una evolució dels responsables polítics o respon, més aviat, a una necessitat de vots.

En tot cas, i molt a poc a poc, les diverses institucions de l'Estat no només es feien ressò de les reivindicacions del Moviment Feminista sinó que els partits incorporaven les seves demandes als seus programes electorals i, tot i que no totes, algunes promeses s'acomplien.

L'any 1982 arriba al poder de l'Estat Espanyol el PSOE amb Felipe González al capdavant. Tot i que el nombre de dones al govern era absolutament minoritari, les veus de les dones, fins i tot les veus de les dones feministes, era tinguda en compte. La creació del Instituto de la Mujer va ser una d'aquestes materialitzacions, i el desenvolupament dels diversos plans d'igualtat, triomfs de la lluita duta a terme.

A Lleida, aquesta institucionalització del feminisme va ser responsabilitat, de manera molt especial, de Carmina Pardo que, dins de les files del PSC, accedí a la Paeria en qualitat de regidora, tot desenvolupant una tasca molt important que explicarem a continuació.

Cal, però, ara, introduir una reflexió que ens sembla molt important perquè marcarà el futur del Moviment Feminista a Lleida. Tal i com apunta Maria Hugueta, el Moviment no va saber adaptar-se a que fossin les administracions les que tiressin endavant la feina que elles havien desenvolupat. Aquest fet, que en principi era absolutament desitjable i positiu, va provocar un gir de 360 graus pel que fa a les seves activitats. A partir d'ara el Moviment Feminista de les Terres de Lleida ja no tornaria a ocupar els carrers ni tornaria a fer pintades a les parets, tot i que va continuar desenvolupant una tasca principal en l'assessorament de diverses àrees de l'Ajuntament de Lleida.

Al març de 1988, l'Ajuntament de Lleida convoca en reunió a les representants de les àrees de les dones dels diversos partits polítics, les representants de les àrees de les dones dels sindicats i les feministes independents del Grup Feminista de Ponent. En aquesta reunió neix la Coordinadora de Dones de Ponent, que aglutina el moviment de Lleida i comarques. La nova coordinadora redacta un manifest que s'anomena el Manifest de La Mariola, en el qual demanen que els partits polítics i la Generalitat assumeixin les reivindicacions feministes com ara la creació d'una Conselleria de Promoció de la Dona. En paraules de Carme Bellet *"Aquesta reunió suposarà la revifalla del moviment feminista a Lleida que aconseguirà, entre altres fites, la creació*

al maig de 1993 de la Casa d'Acolliment per a les dones en situació d'abandó i maltractament que desenvoluparà la triple vessant de grups d'ajuda mútua, escola acollidora i tallers. Tres anys més tard, el Consell Comarcal del Segrià va renunciar a la titularitat d'aquest centre i el va traspasar a la Conselleria de Benestar Social de la Generalitat de Catalunya, que va decidir que la gestionés una empresa privada, qüestió que va provocar que el col·lectiu de dones demanés la creació d'una comissió de seguiment, efectiva i representativa, perquè vetllés pel correcte funcionament del centre.”

La Coordinadora de Dones de Ponent també va decidir que fos el Grup Feminista de Ponent qui organitzés els actes del 8 de març de cada any, per tal de garantir-ne la imparcialitat. A partir d'aleshores, aquesta associació va ser l'encarregada d'organitzar i promoure una festa anual de caràcter reivindicatiu i que es duia a terme a la Sala Europa. Tal i com explica Bellet *“van ser actes molt significatius perquè comptàvem amb el suport de totes les associacions de dones, però amb el temps, els partits polítics es van sentir incòmodes amb el fet que la nostra festa fos la més important i afectés els actes que ells organitzaven”*. Poc a poc, el Grup Feminista de Ponent va deixar d'organitzar els actes del 8 de març i en l'actualitat aquesta data a Lleida es celebra a partir de tot un seguit d'actes promoguts des de les diferents agrupacions de dones i que l'ajuntament recull en una agenda de promoció única.

Una manifestació clara de la bona salut del moviment feminista lleidatà a partir del Manifest de La Mariola, va ser l'aparició de la “Pàgina Lila” al diari la Manyana l'any 1989. Un cop al mes, el Grup Feminista de Ponent editava una plana sencera d'aquest rotatiu local que incloïa un refranyer antifeminista, la floreta del mes (que proposava temes de reflexió), tires de Mafalda, adresses d'interès, articles d'opinió, entre d'altres.

La Coordinadora de Dones de Ponent, que va suposar la desaparició de la Coordinadora de Dones de Lleida, va jugar un paper molt important en temes com l'anomenat cas del violador de l'ascensor, que va tenir molt impacte a nivell social.

Sigui com sigui, i a partir d'ara, les feministes lleidatanes comptaven amb una supra-associació que les permetia trobar-se per debatre i analitzar la situació de les dones a Lleida i el treball que feien els partits polítics i les diferents administracions en el que es va anomenar “el feminisme institucional”.

Actualment, el Grup Feminista de Ponent continua en actiu i es reuneix de tant en tant, tot intentant estar al dia del moviment feminista a nivell estatal i mundial, publica articles i col·labora puntualment amb les institucions, partits polítics i sindicats.

Feminisme Institucional a Lleida.

Per tal de situar els esdeveniments que relatem tot seguit, incloem un quadre de l'evolució política a Lleida des de la instauració de la democràcia fins a les darreres eleccions municipals

ANY	FETS
1979	Guanya les eleccions el PSC d'Antoni Siurana amb un pacte de govern amb el PSUC
1982	Escissió PSC-PSUC
1983	Guanya les eleccions el PSC per majoria absoluta amb Antoni Siurana al capdavant
1987	Oronich de CiU i Freixes formen govern
1989	El PSC guanya una moció de censura i torna al govern amb Antoni Siurana
1991	El PSC guanya les eleccions per majoria absoluta amb Antoni Siurana
1995	El PSC guanya les eleccions amb majoria simple
1996	ICV pacta amb el PSC i entra a formar part del govern
1999	El PSC amb Antoni Siurana guanya les eleccions per majoria absoluta i convida a ICV a seguir formant part del govern
2003	El tripartit format pel PSC, ICV i ERC guanyen les eleccions. Antoni Siurana deixa l'alcaldia que passa a mans d'Àngel Ros
2007	El PSC guanya per majoria absoluta capitanejat per Àngel Ros

Carmina Pardo, membre de l'ACD i posteriorment del Grup de Dones de Lleida, va prendre una opció política clara dins el PSC. Aquesta opció la va dur a la Paeria en qualitat de regidora l'any 1983 quan el seu partit va assolir la majoria absoluta.

Entra a l'Ajuntament amb dos objectius: desenvolupar la incipient Àrea de Joventut iniciada pel socialista Antoni Ballester i el militant del PSUC Francesc Mòdol, creant un Consell Municipal de Joventut independent de la Regidora, i per una altra banda, crear l'Àrea de la Dona i el Consell Municipal de la Dona amb el mateix caràcter que l'anterior.

En el decurs de la legislatura que va del 1983 al 1986, Carmina Pardo va ser regidora de Joventut i va assolir el primer dels seus objectius: crear un Consell Municipal de Joventut absolutament independent. Pel que fa a la creació de l'Àrea de la Dona i el Consell Municipal de la Dona va haver d'esperar fins l'any 1988, quan va tornar a

governar després de la moció de censura que el PSC va preparar contra l'alcalde Sr. Oronich i el govern de coalició de CiU i Freixes.

Tot i que el PSC portava en el seu programa de govern la creació del Consell Municipal de les Dones, la cosa no va ser tan senzilla, segons explica Carmina Pardo *“no veien clar que el Consell Municipal de la Dona hagués de ser un organisme independent, volien que estigués controlat des de l'Ajuntament i que la Presidència del Consell la regentés el regidor o regidora de torn.”*

Mentres la creació i caràcter del Consell Municipal de la Dona s'anava debatent, la regidora i el seu equip no aturaven la seva tasca i creaven l'any 1988 la primera Àrea de la Dona dins la regidoria de Serveis Personals ja que es pensava que havia d'estar en un lloc transversal per poder influir en el major nombre de llocs possibles. Aquesta iniciativa va rebre el suport de totes les feministes lleidatanes, especialment el Grup Feminista de Ponent, Mercè Rivadulla d'ICV i Marta Roger del PP, . Tal i com diu Carmina Pardo *“era la manera d'aconseguir que les Associacions de Veïns es plantegessin que els barris hi havia dones “.*

El primer gran objectiu de l'Àrea de la Dona va ser desenvolupar l'àmbit participatiu de les dones creant les Vocalies de Dones per a què aquestes fessin sentir les seves veus als barris i diguessin el que realment volien.

Actualment, i des de la perspectiva que dona el temps, Carmina Pardo assegura *“jo partia de la idea que era molt important que les dones poguessin opinar des de les pròpies Associacions de Veïns, que d'entrada eren només d'homes, sobre tots els temes, així, per exemple, tot i que els espais municipals afecten a tota la ciutadania, només les dones, en aquell moment, eren capaces de ponderar les dificultats perquè juguessin els infants. Per tant, jo pretenia que les dones tinguessin veu i aquesta veu arribés a totes les instàncies municipals. Més tard, ja van ser les dones integrants de cada una de les vocalies les que van decidir cap a on volien dirigir la seva associació i reconec que les orientacions no eren les que jo esperava, però la feina de les vocalies de dones de Lleida ha estat molt important”.*

En un primer moment, hi va haver una gran resistència per part de les Associacions de Veïns, que no entenien molt bé l'existència de les Vocalies de Dones. Va ser aleshores que l'equip municipal va aprofitar la tasca que desenvolupaven els animadors socio-culturals com Glòria Farré als diferents barris. Aquests tècnics es van encarregar d'anar convencent les dones de la necessitat de crear les vocalies. I així va néixer la primera: la Vocalia de Dones de l'Associació de Veïns de la Mariola, de la qual Carmina Pardo té el carnet número 0.

A mesura que es van anar creant les Vocalies de dones a les diferents AAVV dels barris de Lleida comença a ser urgent la creació d'un Consell Municipal que representi, per una banda, aquestes agrupacions i, per una altra banda, a la resta d'entitats i col·lectius de dones de la ciutat, per tal d'acomplir l'objectiu d'amplificar la veu femenina i que l'administració pogués implementar polítiques en aquest sentit.

A partir del 1989 comença un debat sistemàtic sobre aquest tema i es comença a veure clar que el Consell Municipal de la Dona ha de ser un òrgan reconegut per l'Ajuntament, és a dir, amb entitat pròpia. Aquest tema, segons Carmina Pardo va ser molt controvertit perquè els partits amb representació a la Paeria volien tenir-ne el

control i de fet, la regidora mai va poder aconseguir la independència del Consell. D'aquesta manera, l'any 1990 el Consell Municipal de la Dona de Lleida s'incorporava a l'Ajuntament únicament com a òrgan de consell i consulta. i es va establir que la presidència correspondria sempre a l'Alcalde, que la delegaria en el regidor o regidora de Serveis Personals. La vida és sàvia, i es va donar la circumstància que la primera presidència del Consell la regentà Camina Pardo per la seva condició de regidora.

La naturalesa depenent del Consell Municipal va ser molt criticada pel Grup Feminista de Ponent i per la resta de feministes de Lleida, no així per la majoria de Vocalies de Dones que en aquells moments, i tal i com indica Carmina Pardo, ja rebien molts diners de l'Ajuntament en concepte de subvencions.

Sigui com sigui, desdibuixat o no, el Consell va servir perquè es trobessin per primer cop totes les dones dins la recent reconquerida democràcia. Carmina Pardo, un altre cop des de la distància, opina que potser ni des de l'Ajuntament ni des de les pròpies entitats, donada la diversitat de les mateixes, no es va saber dibuixar amb exactitud quin havia de ser el seu futur. Aquesta reflexió, malauradament, continua sent vigent quan 27 anys després la finalitat i els objectius del Consell continua sent un misteri per a la majoria de població.

L'any 1991 s'acaba la legislatura i Carmina Pardo deixa la política. Per coherència política i en un intent que les seves intervencions no fossin malinterpretades, Pardo deixa també la militància feminista, tot i que sempre estarà molt vinculada al Grup Feminista de Ponent. Encara ara la ex regidora considera que “ *la creació de les Vocalies de Dones va ser la revolució real perquè han estat les que han tirat endavant el projecte social que s'havia pensat des de l'Ajuntament* “. D'altra banda, considera que cal fer un anàlisi valent del Consell Municipal de la Dona.

Al maig de 1993, promoguda pel Grup de Dones Feministes i l'Ajuntament de Lleida, amb Pilar Nadal com a regidora de Serveis Personals, es va obrir la Casa d'Acollida per a les dones en situació d'abandó i maltractament. La titularitat del nou centre serà del Consell Comarcal del Segrià fins l'any 1996, que la traspassarà a la Conselleria de Benestar Social.

L'any 1995 entra a treballar a l'Ajuntament Sílvia Puertas, provinent del Moviment Feminista Universitari de Lleida, com a tècnica de promoció de la dona i es troba amb un moviment veïnal de dones molt nombrós. Segons Puertas, “*s'havia fet un gran treball des de la Paeria. Gairebé totes les Associacions de Veïns havien constituït una vocalia de dones i havia una gran presència de dones als barris*”. De tota manera, i tal i com reconeix ella mateixa, s'ha de distingir molt bé el que van representar els grups de dones durant la transició, molt més reivindicatius, al que van representar les Vocalies de Dones del 1995 amb un caràcter molt més participatiu i lúdic. Com diu Sílvia Puertas, “*en aquells moments hi havia dos tipus de vocalies: la més antigues, amb un nivell reivindicatiu alt, i les que s'havien creat en uns moments en què els barris ja estaven vertebrats i havien viscut una millora absoluta en els seus equipaments i serveis. La situació era molt més bona i les noves vocalies de dones naixien en condicions de bonança*”. Sigui com sigui, les vocalies de dones van servir per a que les dones poguessin recuperar els espais públics i es tornessin a visibilitzar.

L'any 2007, Sílvia Puertas, deixa la seva tasca com a tècnica de promoció de la dona a l'Ajuntament de Lleida. En el decurs dels 12 anys dedicats a l'Ajuntament ha estat

testimoni i promotora de grans fites del feminisme institucional, com són la creació del Casal de la Dona l'any 2002 com a resultat dels pactes de govern signats per ICV i el PSC. El Casal de la Dona va passar a dependre de l'Àrea de la Dona de la regidoria de Serveis Personals capitanejada per Pilar Nadal. Puertas considera que és molt aviat per fer una valoració real de la tasca del Casal ja que *“el cert és que va arribar en un moment en què totes les associacions de dones ja tenien local propi”*.

El mes de juliol de l'any 2003 el Ple d'aprovació del cartipàs de la nova legislatura ratificava la creació de la Regidoria de Participació Ciutadana i Promoció de la Dona. Francesc Pané, d'ICV, regentava la recent creada regidoria amb el propòsit de desenvolupar polítiques d'igualtat de gènere. Pané i les seves col·laboradores, entre elles Glòria Peret i Verònica Finestres, consideraven que les polítiques de gènere havien de ser gestionades des d'una regidoria amb entitat pròpia. Recordem que fins ara aquestes polítiques es desenvolupaven des de l'Àrea de la Dona depenent de la Regidoria de Serveis Personals. Es tractava, doncs, tal com assegura Francesc Pané, *“d'anar més enllà d'una atenció de caràcter social”*. La nova regidoria començava a treballar al mes de setembre del 2003 i ràpidament va editar un programa de micro crèdits per a dones emprenedores (2004), va fer-se amb la gestió del Casal de la Dona i va elaborar i aprovar el Primer Pla de Polítiques d'Igualtat de l'Ajuntament de Lleida (2006)

Pané afirma que *“és molt aviat per saber si les entitats concernides en aquest Primer Pla han desenvolupat els seus objectius. El que és ben cert és que moltes institucions com la Universitat, la COELL i el mateix ajuntament són coneixedores d'aquest Pla perquè es va fer una gran esforç de divulgació”*.

La creació de la Beca d'Investigació Cristina de Pizan l'any 2006 i el desenvolupament del programa d'assistència integral a dones maltractades, entre d'altres, han estat altres projectes que han marcat la curta vida de la Regidoria de Participació Ciutadana i Promoció de la Dona

Els recents canvis viscuts dins la Paeria, deguts a l'inici d'una nova legislatura, han provocat un nou panorama pel que fa a les polítiques de gènere. La Regidoria de Participació Ciutadana i Promoció de la Dona ha deixat d'existir i en el seu lloc troben la novíssima Regidoria de Polítiques d'Igualtat de Gènere i Cooperació com a regidoria depenent de Serveis Personals. A hores d'ara, el funcionament de la Regidoria de Polítiques d'Igualtat ha de definir el seu funcionament i està per veure si continuarà desenvolupant el Primer Pla d'Igualtat, dissenyat per Verònica Finestres, o bé optarà per altres accions.

Feminisme i Universitat a Lleida.

Al 1987 Eulàlia de Vega, professora de història contemporània de la Universitat de Lleida, que en aquell moment encara depenia administrativament de la Universitat de Barcelona i s'anomenava Estudi General, introdueix per primer cop els estudis de gènere. Així, neix el Grup de Recerca i Divulgació de la Dona en el qual participaran, entre altres, Mercè Ciutat, Maria Huguet, Carme Bellet i Sílvia Puertas.

D'aquesta manera neix a Lleida un grup de recerca en la línia del que ja s'estava fent a d'altres universitats com ara a la Universitat de Barcelona amb Mary Nash al capdavant. Era, doncs, la gran oportunitat per introduir els estudis de gènere a la capital de Ponent. Tal i com explica Sílvia Puertas, el Grup de Recerca va anar organitzant algunes xerrades i conferències a les quals va convidar Mª Ángeles Calero, doctora en socio-lingüística i autora d'una investigació sobre la imatge de la dona dins el refranyer i la literatura popular espanyola, i Agnès Pardell, professora de dret del treball i autora de diversos treballs de gènere dins la Universitat, entre altres ponents.

Eulàlia de Vega parla amb aquestes dues professores per construir una mena d'associació per aprofundir en els estudis de gènere des de diversos punts de vista. Tot i tenir com a model els diversos Instituts d'Estudis de la Dona existents en altres Universitats, com la Complutense de Madrid, la Universitat de Barcelona o la de Granada, la manca de suport per part de la UdL les va obligar, com també passava a d'altres universitats, a adoptar la forma de Seminari.

D'aquesta manera, l'any 1991 neix l'Asociación Universitaria de Estudios de las Mujeres (AUDEM) a partir de la qual, Eulàlia de Vega, Pepa Bru, Agnès Pardell, Mª Angeles Calero, i Sílvia Puertas creen el Seminari Interdisciplinar d'Estudis de la Dona (SIED), del que Mª Angeles Calero serà la primera presidenta i Sílvia Puertas la primera secretària.

Segons Sílvia Puertas, el SIED va néixer amb la idea de formalitzar un raonament i introduir-lo dins de la institució universitària, és a dir, *“calia fer una revisió dels sabers i institucionalitzar aquesta revisió. En aquest cas, nosaltres pensàvem que teníem l'obligació de vetllar perquè això es fes d'una manera sistematitzada. Teníem la sensació que hi havia una possibilitat de fer-ho, d'aconseguir que la Universitat introduís els estudis de gènere. Si més no, el SIED suposava la nostra visibilització com a feministes dins de la Universitat”*.

Tal i com explica Mª Ángeles Calero, el primer projecte del SIED va ser la constitució del Centre d'Estudis i Documentació de les Dones, que va comptar amb el suport econòmic de la Paeria i el Instituto de la Mujer i el suport de la Universitat de Lleida, que va cedir un local.

L'any 1992 es va caracteritzar, dins el SIED, per una activitat frenètica a base de xerrades, jornades i seminaris, que van servir per consolidar aquest centre d'estudis. Aquesta empenta es va frenar el 1993, any en què, segons explica Mª Angeles Calero, hi va haver un procés de reflexió necessària davant la gran exigència horària del SIED. La major part del temps durant aquest any es va dedicar a negociar amb la pròpia

universitat i altres institucions. Ja a finals de 1994, les activitats externes del SIED es van emprendre amb cursos de formació en matèries de gènere per a estudiants universitaris, activitats obertes a tothom com el cicle de cinema de dones, exposicions, concerts, projectes de cooperació internacional, projectes a nivell europeu amb fons de la Comunitat Europea, com la participació en el Mòdul Docent Pilot Sòcrates de caràcter interdisciplinari titulat “ L’estatut jurídic de les dones en la Unió Europea coordinat per l’institut d’Études Européennes de la Université Paris-VIII i on participaven set universitats europees, o la campanya de sensibilització contra la violència de gènere duta a terme els anys 1999 i 2000 en col·laboració amb una associació de dones portuguesa; actualment formen part del projecte EQUAL.

Una de les iniciatives més importants duta a terme pel SIED ha estat la creació de l’únic Master Oficial On-line d’Agents d’Igualtat de l’Estat Espanyol, d’un any de durada. Tal com explica Mª Angeles Calero, el fet que el SIED sigui una Associació Universitària, ha fet que totes les seves activitats s’hagin hagut d’adscriure als diferents departaments de la Universitat per poder-les dur a terme. Així, durant anys, aquestes activitats han estat coordinades des dels diversos departaments als que pertanyen les seves dirigents. El Master era promogut oficialment pel Departament de Filologia Hispànica i coordinat per la pròpia Mª Angeles Calero.

Paral·lelament a les activitats locals, el SIED també s’ha caracteritzat per una ingent tasca dins l’activitat del Moviment Feminista Mundial, així, per exemple, les seves responsables van participar a la Marxa Mundial de Dones del 2001 a Brussel·les on, i segons comenta Mª Angeles Calero, van entendre que “*les dones podem , la qüestió és que ens deixin poder*”.

Una altra fita va ser la participació i presentació d’un taller al Forum d’ONG’s paral·lel a la IV Conferència Mundial de la Dona de Beijing l’any 1995 on van assistir Agnès Pardell, Silvia Puertas, la psicòloga Elvira Aparici, la professora en Ciències de l’Educació Mercè Recasens i la infermera Hortènsia Quadra.

Més recentment, les membres del SIED van participar a les Jordanes Feministes celebrades l’any 2006 a Barcelona.

Mª Angeles Calero arriba a la conclusió que “*el primer que succeeix amb tot això és el miracle de la retroalimentació, que ens és absolutament imprescindible, i més, perquè tot això és molt dur, perquè la nostra lluita és una guerra de guerrilles, molt desgastant, ja que es tracta de no deixar passar ni una*”.

“*El Seminari es va convertir en un indret en el qual ens trobaven a gust i on compartíem interessos comuns, amb els mateixos problemes en àmbits diferents, va ser un lloc de pau, un lloc en què no havíem d’estar justificant el que fèiem, on no calia explicar gaire bé res perquè ja ens enteníem, i ens vàrem convertir en amigues sense haver d’arribar al comareig. Potser l’haver de bregar contínuament amb la Universitat va forjar la nostra amistat.*”, explica la pròpia Mª Angeles Calero.

Per la seva banda, Sílvia Puertas, que a partir de l’any 1995 deixa el SIED per entrar a treballar a l’Ajuntament de Lleida com a tècnica de promoció de la dona, valora que “*hi ha una desproporció entre l’energia gastada i els guanys obtinguts, però això no vol dir que no hagi valgut la pena*”.

Fruit de tants anys de lluita i d'una evolució política que propicia un canvi d'orientació en la pròpia Universitat, l'any 2006, neix el Centre d'Igualtat d'Oportunitats i Promoció de la Dona de la Universitat de Lleida, creat a petició del SIED i, per fi, amb entitat pròpia dins de la UdL i del qual M^aÁngeles Calero n'és la presidenta, càrrec que la va fer dimitir com a presidenta del SIED per no incórrer en incompatibilitats.

Aquest Centre es crea amb l'objectiu de promoure els estudis de gènere en els diferents sabers desenvolupats a la universitat. Tal i com explica Mª Angeles Calero *“cal que el Centre estigui a la ment dels membres de la comunitat universitària perquè, si el tenen present, es plantejaran quin és el paper de les dones en cadascuna de les matèries. Cal promoure estudis de gènere en les diverses ciències. Certament, i crec que per desconexença, hi ha moltes resistències a donar l'espai que els correspon a les dones. Cal que el que han fet les dones i el que necessiten quedi imprès en el currículum educatiu, tot i que hi ha matèries en les que no sigui tan evident que s'hagi de tenir en compte l'opinió de les dones. D'altra banda, és necessari que en tota l'educació continuada es respecti al públic femení i, per tant, també cal tenir en compte els factors que poden ser diferencials, com, per exemple, els horaris”*. Actualment el Centre d'Igualtat d'Oportunitats i Promoció de la Dona gestiona el Màster On-line d'Agents d'Igualtat de la Universitat de Lleida.

El SIED, per la seva banda, continua com Associació viva dins la UdL, amb la intenció de poder continuar la tasca reflexiva i reivindicativa dins el feminisme. En aquesta línia, l'any 2006 el SIED va promoure el projecte ENXARXADES A LLEIDA, amb la voluntat d'afavorir el treball en xarxa dels grups i entitats de dones de les comarques lleidatanes i aconseguir que les dones utilitzin les Tecnologies de la Informació i la Comunicació (TIC). Arran d'aquest projecte va néixer un espai virtual en format de portal web que ofereix informació i recursos de diferents àmbits que possibilitat el contacte entre dones i associacions de dones: <http://www.enxarxadesalleida.org>

Finalment volem destacar la creació l'any 1992 del Centre d'Estudis i Documentació de la Dona (CEDD), biblioteca especialitzada en dona, gènere i feminisme, és a dir, un espai que promou la recerca en tots aquests temes. El CEDD s'ubica actualment a l'edifici de la biblioteca del nou campus universitari de la UdL a Cappont, i compta amb un fons documental de més de 2.000 llibres, 450 números de diverses especialitzades, 60 vídeos, 10 cd's, 80 pòsters i abundant material de literatura grisa.

Feminisme i Sindicats a Lleida.

La història del sindicat Comissions Obreres a Lleida està lligada a quatre dones: Anna Arinyo, Mercè Rivadulla, Anna Labinya i Imma Romeo

Anna Arinyo va ingressar a les files de CCOO quan aquest sindicat encara era una organització clandestina que treballava dins el sindicat vertical. Segons el seu testimoni, “vaig entrar al sindicat perquè creia que les dones havíem de canviar les coses. Tot just en acabar la dictadura tota la feina estava per fer”. Anna Arinyo va ser la responsable de l'àrea de la dona de CCOO tot just després de legalitzar-se a la seu de Prat de la Riba. Tal i com ella diu “amb els companys no em trobava bé, els comentaris, les brometes... jo em creia la meua feina i ells cobrien l'expedient, no es creien que la presència d'una dona fos important, de fet, a ells els interessava la quota perquè així tenien més vots, però el cert és que els càrrecs més forts eren masculins, per això, a finals del 80 vaig deixar el sindicat. “

Sigui com sigui, en aquell moment, just mort el dictador, sindicats i partits polítics compartien un seguit de reivindicacions i les tasques sindicals era bàsicament de camp, de controlar que els convenis es respectessin, tal i com explica Arinyo. D'altra banda, les àrees de dones dels Sindicats i els diferents grups de dones de la ciutat treballaven plegats per tal d'aconseguir la legalització dels mètodes anticonceptius, la despenalització de l'avortament o l'absolució de les dones que havien estat adúlteres. Evidentment, poc a poc, la lluita de CCOO va anar centrant-se cap a les temàtiques laborals, camp en el qual la lluita de les dones tenia una raó de ser molt especial. Anna Arinyo recorda que no va ser una tasca fàcil, ja que la majoria de les dones treballadores de l'època no entenien bé quins eren els beneficis d'estar afiliades o comptar amb el suport d'un sindicat com CCOO i, de l'altra, perquè “encara estaven vigents algunes de les lleis franquistes que empitjoraven la situació de les dones a nivell laboral”. D'aquesta forma, una de les batalles fortes va ser la consecució de guarderies per tal que les dones poguessin entrar al món laboral.

Des de bon començament un dels objectius de Anna Arinyo dins el sindicat CCOO va ser arribar a les dones que tenien menys nivell cultural i menys recursos.

L'any 1980 Anna Arinyo deixa CCOO i el PSUC amb la sensació que el pas de la il·legalitat a la legalitat d'ambdues formacions havia deixat a la vista molts interessos personals, tal i com diu ella “tothom es movia per aconseguir un càrrec”. Així trencava la doble militància habitual de l'època i concentrava tot el seu esforç de lluita dins el Grup de Dones de Ponent.

L'any 1985 entra a formar part de la recent formada Iniciativa per Catalunya Els Verds, que intentava ser una coalició de partits d'esquerres i en la qual presidirà la Sectorial de la Dona a ICV Terres de Ponent fins l'any 2005. Al 1985 també es va tornar a afiliar a CCOO i fins a l'actualitat desenvolupa tasques dins de l'Àrea de Sanitat del Sindicat.

Mercè Rivadulla torna a Lleida l'any 1984, d'on havia marxat als 17 anys per estudiar primer a Barcelona i després a Madrid, des de Mèxic D.F. Això, per tant, li donava una

visió diferent, ja que no només no havia viscut la transició i els canvis des de dins sinó que, a més, venia de viure durant molts anys en ciutats molt més grans que Lleida i, per tant, amb una dinàmica totalment diferent.

Els seus articles a la premsa local sobre dret laboral mentre exercia de mestre a la Caparrella, van cridar l'atenció dels responsables de CCOO a Lleida i li van demanar algunes col·laboracions, com va ser la seva implicació en el procés de les primeres eleccions sindicals a la Funció Pública de l'any 1987. D'aquestes eleccions surt delegada del sindicat en el ram de l'ensenyament i CCOO li demana que s'alliberi i entri a formar part de CCOO dins el ram d'ensenyament. Poc a poc, i donada la seva tasca del sindicat, se li ofereix la possibilitat de dirigir la Secretaria de la Dona de CCOO a Lleida.

La tasca de Mercè Rivadulla es va centrar en dos camps: d'una banda, incidir en el propi sindicat que, essent una organització molt important dins el període de transició, tal com assegura Rivadulla, tenia una estructura totalment masculina i "les qüestions que afectaven a les dones eren els punts que sempre quedaven per al final de les negociacions i que, per tant, sempre quedaven fora dels convenis"; el segon dels grans objectius de Rivadulla va ser aconseguir que el sindicat, com a organització important dins la ciutat, col·laborés amb els grups de dones que ja treballaven dins de Lleida, com ara el Grup Feminista de Ponent. L'augment de les afiliades femenines també fou un objectiu clau per a Rivadulla, així com també l'augment de la presència de les dones en els llocs de responsabilitat del sindicat. Una altra tasca que va haver de desenvolupar Mercè Rivadulla des de la Secretaria de la Dona de CCOO i donada la manca d'infraestructura de Lleida, va ser l'atenció a dones maltractades. En aquest sentit, Mercè Rivadulla relata que "en varies ocasions vaig haver d'anar a buscar dones a l'alberg municipal on havien arribat a altes hores de la matinada fugint dels marits, les acompanyava a la policia a posar la denúncia i vaig poder veure com les comissaries no estaven preparades per aquestes circumstàncies. Això em va fer evidenciar la poca sensibilitat que com a societat es tenia vers les dones que patien i que aleshores eren invisibles. Aquest va ser un dels meus cavalls de batalla quan vaig arribar al Congrés dels Diputats."

L'any 1993, Iniciativa per Catalunya, partit en què militava des de la seva creació, li ofereix la possibilitat de formar part de la candidatura al Congrés dels Diputats per la circumscripció de Barcelona. Donats els resultats, Mercè Rivadulla surt elegida i ha de deixar la Secretaria de la Dona de CCOO, que passarà a mans d' Anna Labinya, tot i que continuarà col·laborant amb el sindicat i així, per exemple, durant el període de govern del Partit Popular i juntament amb Imma Romeo, en aquells moments la responsable de la Secretaria de la Dona de CCOO a Lleida, elaboraran una proposició no de llei sobre els horaris de lactància.

Anna Labinya, afiliada al sindicat des de la seva legalització, va ser la segona secretària de la Dona de CCOO a les Terres de Lleida.

Com ella manifesta, "em trobo amb un sindicat eminentment masculí i amb algunes dones amb greus problemes per accedir a llocs de representació sindical, aquest era un dels greus problemes generals. Jo pensava que les dones havien de defensar els seus drets i aquest era el gran handicap."

Anna Labinya va fer una ingent tasca centrada especialment a la branca del tèxtil a les comarques de Lleida, tot intentant que les dones estiguessin presents a les files del sindicat i que es presentessin com a delegades sindicals.. En aquells moments les dones patien una discriminació jurídica a nivell salarial, i aquest va ser un cavall de batalla important. Tal i com explica Labinya, un altre dels grans temes va ser el intent de tractar la problemàtica de dones des d'un punt de vista transversal dins el sindicat, és a dir, que el tema de les dones s'anés incorporant a totes les àrees del propi sindicat, i incloure'ls en els diferents convenis col·lectius.

Davant de la proposta que fossin les pròpies dones qui defensessin els seus drets, Anna Labinya explica que “va ser molt difícil i ho continua sent, perquè les dones han prioritzat sempre les qüestions privades, i ho continuen fent. D'altra banda, la majoria de les dones feien dos, tres i quatre jornades, cosa que els feia molt difícil la participació activa dins el sindicat. Però no podem oblidar, tampoc, que els companys no ajudaven.”

Així, doncs, la lluita que van desenvolupar Anna Labinya i les dones que van col·laborar amb ella es van centrar en dos objectius: d'una banda, que les dones volguessin ser delegades sindicals i accedissin als comitès d'empresa per tal de negociar els convenis col·lectius, i d'una altra banda, aconseguir que el propi sindicat anés feminitzant la seva estructura o, si més no, que ponderés les temàtiques de dones amb la mateixa categoria d'importància que la resta de qüestions. Anna Labinya afirma a tenor de la seva experiència, que si les dones no estaven representades en el comitè d'empresa i no eren presents a les negociacions dels convenis col·lectius, les seves reivindicacions passaven als darrers punts de negociació i acabaven caient.

Anna Labinya ha estat en actiu dins la lluita sindical i política més de 30 anys, i amb la perspectiva que dona el temps, assegura que *“el problema més gran ha estat compaginar la vida pública i la vida privada, però, en tot cas, aquesta és una gran lluita de la qual em sento orgullosa i que crec que, molt a poc a poc, anem guanyant.”*

Imma Romeo que relleva Anna Labinya al davant de la Secretaria de la Dona de CCOO l'any 1997 i que actualment és la màxima responsable de la nova Secretària de Polítiques de Igualtat, explica que *“des de les files de CCOO ja es pot donar un missatge positiu perquè, si bé és cert que la comissió executiva encara no és paritària, actualment la Secretaria de la Dona ja és una Secretaria de Polítiques d'igualtat, el que suposa una normalització en les reivindicacions femenines i possibilita un treball transversal.”*. D'altra banda, Romeo assegura que tot i que la incorporació de les dones en el món sindical continua sent una de les lluites més aferrissades, a poc a poc el nombre és més gran i van ocupant els càrrecs més influents.

Imma Romeo destaca, però, que la realitat sindical que ha viscut i viu a Lleida actualment és del tot diferent, ja que, per primer cop, les reivindicacions femenines es recolzen en lleis aprovades, com pot ser la Llei de Conciliació del 1999, que legitimitzen aquestes demandes i deixen de ser “coses de dones” per a passar a formar part del capítol dels drets laborals i, per extensió, dels drets humans. Tot i així, Romeo destaca que aquest reconeixent encara moltes vegades és només teòric, així, per exemple, declara *“Cal que les empreses entenguin d'una vegada que el fet que les dones tinguin fills és alguna cosa molt important per tota la societat”*.

Actualment, la Secretaria de Polítiques d'igualtat de CCOO a Lleida desenvolupa tasques tan importants com són els cursos de formació en estratègies d'igualtat; el

plantejament de propostes a nivell de negociació col·lectiva; l'ampliació dels àmbits de treball a partir del desplegament de la Llei d'Igualtat; la introducció de la visió de gènere en camps com la salut laboral o la igualtat de tracte entre altres temes; entre altres.

Imma Romeo conclou la seva reflexió tot assegurant que *“s'obre un futur molt interessant i tot i que falta molt per a que les dones estiguin suficientment presents en el llocs de poder, ara hem de saber-ho fer i tot i que ja no ens cal portar el vestit de guerrilleres, no hem d'oblidar les nostres antecessores. Les maneres han canviat, ja no estem fent res transgressor, ara anem amb la llei a la mà, gràcies a la feina que elles van fer.”*

Rosa Palau s'incorpora al Sindicat UGT Terres de Lleida com a Secretaria d'Organització l'any 2002, l'any 2003 posa en marxa una iniciativa pionera a Catalunya: la celebració d'una jornada sota el títol *“El Sindicat amb ulls de dona”* amb l'objectiu de donar protagonisme a les treballadores femenines, a banda de crear un context en què les dones poguessin expressar, exposar i debatre les seves necessitats i les seves inquietuds tant al sindicat com a les empreses. L'any 2004 aquesta jornada, en un intent de descentralitzar les activitats, es va traslladar a la ciutat de Mollerussa.

L'any 2005 Rosa Palau es converteix en Secretaria General d'UGT Terres de Lleida, essent la única a Catalunya i la sisena a l'Estat Espanyol a assumir un càrrec d'aquestes característiques. Carme Flores, per la seva banda, passà a ser la Secretària d'Organització. D'aquesta manera, i segons assegura Rosa Palau, *“les dones ens fem visibles dins el sindicat i aconseguim fer sentir la nostra veu”*.

La Secretaria de la Dona d'UGT es crea el 1995, segons Rosa Palau *“perquè en aquells anys va ser quan la dona a les Terres de Lleida va incorporar-se de manera més massiva al món de treball i, per tant, es comencen a detectar les discriminacions existents”*.

Aquestes discriminacions, segons Rosa Palau *“va fer que les dones tinguessin la inquietud d'entrar al món sindical, que era totalment d'homes, per poder lluitar contra les injustícies”*.

Segons Palau, és obvi que s'ha avançat molt en la igualtat, sobretot en temes legislatius i de manera teòrica, així, segons ella en el tema de la maternitat, per exemple, *“la maternitat encara avui és una paret que tenim les dones a nivell laboral, perquè molts empresaris consideren que el permís al que tenim dret per llei és una despesa i una pèrdua. Tot i que finalment hem aconseguit el permís de paternitat, els homes no el demanen, i mentre ells no exerceixin aquest dret, per a les dones continuarà sent un handicap tenir fills. Si els homes el demanessin, els empresaris no podrien continuar pensant que una dona en edat de quedar embarassada pot ser una despesa que un home no representarà mai; a més, clar, la dona podria reincorporar-se abans al seu lloc de treball sense renunciar a ser mare.”*

“La Secretaria de la Dona d'UGT és un espai on les dones han pogut venir, des de la seva creació, a parlar dels seus problemes, com a dones i com a treballadores, amb interlocutores que les podien entendre”, explica Rosa Palau, i afegeix *“la tasca primordial ha estat fer de pont entre aquestes dones i l'empresa o la resta del sindicat”*.

A nivell intern, Rosa Palau, tot i considerar que UGT com a organització ha apostat per la dona, creu que també falta molt per fer perquè les dones arribin als òrgans de decisió i als llocs de responsabilitat de manera més generalitzada.

Per Rosa Palau, com per les altres dones protagonistes d'aquesta investigació, *“s'ha avançat, però queda encara moltíssim per aconseguir, tant a nivell laboral com a nivell privat”*.

Després de fer aquest succint repàs en el món sindical lleidatà, una no pot deixar de sorprendre's al comprovar que el miracle de crear vida es continuï considerant un defecte dins el món laboral. Ha costat molts anys, moltes reivindicacions, molts crits, molts empresonaments i moltes morts que els homes deixessin de tenir por d'aquesta capacitat que té el cos de la dona de ser dos. No hem aconseguit, però, que la nostra capacitat d'assegurar la continuïtat de l'espècie sigui valorada com a tal i tractada amb el respecte que s'hauria de desprendre de tal miracle. Si la societat no és capaç de conciliar la seva necessitat de créixer i mantenir-se amb el fet que les dones puguin tenir una vida digna en tots els àmbits, la destrucció està assegurada.

Altres feminismes.

Lleida ciutat ha comptat amb les aportacions de tot un seguit de dones que s'han format en d'altres ciutats o països i que d'una manera o altra, amb més o menys contundència, han aportat una nova visió dins el moviment feminista lleidatà. Ens sembla interessant recollir el seu testimoni i fer esment de la seva tasca dins la capital de Ponent.

Tot i ser conscients de l'existència de diverses dones en aquestes circumstàncies, el temps ha jugat en la nostra contra i només hem pogut entrar en contacte amb dues d'aquestes feministes. Incloem el seu testimoni per considerar-lo interessant.

. Xus Borrell

Lleidatana de naixement, marxa a Barcelona als 19 anys i torna a Lleida al 1986 amb 37 anys i una sòlida formació feminista aconseguida a Madrid, Barcelona, Dinamarca, Formentera i Roma.

A Madrid, va col·laborar en la creació del Col·lectiu Feminista liderat per la Cristina Alberdi. A Barcelona crea el grup La Mar que diverses teòriques consideren el introductor del feminisme de la diferència a l'Estat Espanyol i va formar part del grup Vindicación Feminista liderat per Lúdia Falcón.

Xus Borrell juntament amb Lúdia Falcón, Teresa Estany i Elvira Siurana va participar en el Congrés Tribunal Contra el Crims Contra les Dones a Brusel·les el març de l'any 1976.

Un cop a Lleida, Xus Borrell va promoure la creació del grup de dones Terra, més tard l'Adell, Funde i finalment la delegació a Lleida de Fidem.

Ja fa anys condueix una tertúlia sobre temàtiques de dones a l'emissora Onda Rambla de Lleida.

Xus Borrell assegura que *“en arribar a Lleida el que vaig trobar va ser una quantitat d'energia verge que feia imprescindible la creació d'espais per a les dones. Tot i amb això, el discurs s'havia de traduir d'una manera senzilla perquè era important que el missatge no fos massa provocador i provoqués rebuig. Actualment penso que el moviment de dones a Lleida és impressionant, però ningú el reconeix. S'ha creat una gran xarxa i les tasques que estan desenvolupant les dones són increïbles. Afortunadament ara comptem amb el suport de les institucions, tot i que continuem buscant la fórmula de l'organització en femení.”*

. Elvira Siurana

Membre d'una família lleidatana amb fort impacte social, estudia a Barcelona i després d'assistir al Congrés de Brusel·les de l'any 1976 torna a Lleida *“amb la sorpresa d'haver trobat a Bèlgica un grup de dones lleidatanes amb una identitat feminista molt forta”*.

Elvira Siurana, en arribar a Lleida, entra en contacte amb diverses dones com Isabel Toll, Maria Carmen Caballero, Mª Àngels Filella entre d'altres per intentar crear una delegació del Col·lectiu Feminista de Lúdia Falcón. D'aquesta manera naixerà el Grup Independent de Lluita per la Dona (GILD).

L'any 1977 la Teresa Estany li facilita la possibilitat de començar a treballar al costat de la Lúdia Falcón en l'Organització Feminista Revolucionaria (OFR), que més tard es convertiria en el Partit Feminista d'Espanya, i marxa a Barcelona. A la ciutat comtal, Elvira Siurana té una participació activa en la creació del Club Vindicación Feminista, que serà l'encarregat d'editar la revista del mateix nom que es convertirà en l'altaveu del moviment de dones a l'Estat Espanyol.

L'any 1986 marxa a Madrid i obre una sucursal del club Vindicación Feminista amb la mateixa Lúdia Falcón, on continua treballant en l'actualitat, tot intentant l'expansió del club en diversos indrets de l'Estat Espanyol.

De la seva estada a Lleida, Elvira Siurana recorda de manera especial els actes de suport organitzats en el cas de Maica Caballero, afectada per les lleis franquistes que retiraven la custòdia del fills a les dones acusades d'abandó de la llar.

EL MOVIMENT DE DONES A LLEIDA EN L'ACTUALITAT.

Segons el Registre Municipal d'Entitats de l'Ajuntament de Lleida actualment existeixen un total de 476 associacions censades a la capital de Ponent, de les quals 62 són entitats de dones.

La majoria del conjunt associatiu femení està dins de les Associacions de Veïns conformant les vocalies de dones que no tenen, a excepció d'unes poques, identitat jurídica pròpia. En total sumen 36 vocalies de dones.

Només 13 grups de dones tenen personalitat jurídica pròpia.

Les dones procedents d'altres indrets tant de l'Estat Espanyol com d'altres països s'agrupen en Àrees de la Dona depenent de les diferents Cases Regionals o Centres. Actualment existeixen 7 agrupacions de dones immigrades a Lleida.

Pel que fa als partits polítics, tots compten amb una Secretaria de la Dona. En total sumen 6.

En Consell Municipal de la Dona està format per 27 grups de dones , més les secretaries de dones de CCOO i UGT i 5 grups municipals

Per tal de poder fer un petit recorregut per aquest teixit associatiu i poder copsar, així, l'estat del moviment de dones en l'actualitat hem dividit les agrupacions en: vocalies de dones, associacions amb voluntat de servei a la comunitat, grups de dones immigrades i secretaries o sectorials de les dones dins els partits polítics.

. Les Vocalies de Dones de les Associacions de Veïns

En l'actualitat existeixen 40 vocalies de dones al Registre Municipal d'Entitats de l'Ajuntament de Lleida.

Seguint els fulls redactats per les mateixes vocalies per la preparació de l'acte d'homenatge a 30 anys de Moviment de Dones a Lleida l'any 2007 promogut per la Regidoria de Participació Ciutadana i Promoció de les Dones, cap de les Vocalies de Dones es defineix com a grup feminista.

Segons es pot extreure de l'apartat " Finalitats de l'entitat", les Vocalies de Dones de Lleida coincideixen, de manera unànime, en les seves pretensions que passen per la representació i defensa dels interessos de les associacions davant les diferents administracions públiques; promoure, recolzar, organitzar i desenvolupar activitats de tipus cultural, cívic, social i esportiu, sense ànim de lucre i en especial totes aquelles activitats que afavoreixen la promoció de la dona pel que fa a l'ocupació del temps de lleure i relacional. Les activitats dissenyades poden anar des de cursos d'activitats físiques diverses, a xerrades sobre temes de salut de les dones, tot passant per activitats artístiques i exposicions.

A mes, les components de les diferents vocalies o grups de dones, participen de forma activa en les activitats promogudes des de les Associacions de Veïns, especialment en la preparació de festes.

En tots els casos, les vocalies de dones tenen independència econòmica. Els seus ingressos s'obtenen de les quotes que paguen mensualment les associades i de les subvencions que reben des de l'Ajuntament de Lleida.

Totes, d'altra banda, compten amb local de reunió i cap d'elles ha demanat l'espai del Casal de la Dona, tot i que participen en les activitats que promou i organitza.

Les vocalies de dones de la ciutat de Lleida han aconseguit, segons que expliquen algunes de les seves components, que les dones es puguin relacionar entre elles tot fent-se visibles en els espais públics i normalitzant la seva presència en el dia a dia dels barris.

Han fet possible la vertebració dels diferents barris i les seves demandes s'han traduït, juntament amb la voluntat política per part del consistori lleidatà, en la construcció de escoles bressol, places i espais públics de lleure, entre d'altres....

La presència dels homes dins el tarannà de les Vocalies es limita a la participació en actes concrets com són dinars, viatges o festes assenyalades. La resta de les activitats promogudes per les vocalies i/o per la Paeria de Lleida estan dirigides a les dones associades.

Les vocalies de dones, però, encara no compten amb la presència normalitzada d'aquelles dones immigrades que actualment resideixen als diferents barris lleidatans. Els costums de caràcter patriarcal que encara es mantenen en les cultures d'origen i les creences religioses que els legitimitzen en són les causes principals de la no participació d'aquests col·lectius en les pràctiques quotidianes dels barris i les seves associacions. Els problemes idiomàtics són una altra de les causes importants.

Actualment, i des de les diferents vocalies, s'aixequen veus que demanen l'establiment d'una relació transversal entre les diferents associacions a fi i efecte d'intercanviar projectes i propostes.

. Associacions de dones amb voluntat de servei social.

A Lleida ciutat existeix un total de 27 entitats de dones amb identitat jurídica pròpia que fonamenten la seva existència en la voluntat de servei a la comunitat en diferents àmbits. Entitats com ALLETA (Associació Lleidatana Prolactància Materna), ACABI (Associació Contra l'Anorèxia i la Bulímia), FUNDE (Associació d'Empresàries Professionals i Directives), ADELL (Dones Emprenedores i Empresàries de les Terres de Lleida), ADIMA (Associació de Dones Intervingudes de Càncer de Mama), TERRA, L'ARCÀDIA (Associació contra la violència contra les dones), UNAE (Unión Cívica de Consumidores i Amas de Hogar de Lleida), entre d'altres, constitueixen una xarxa local d'impacte gens menyspreable. L'abast de cadascuna d'aquestes associacions ha demostrat, any rere any, la seva importància i la seva capacitat per a resoldre problemàtiques greus dins la ciutadania de Ponent.

Les diferents associacions amb voluntat de servei a la comunitat reben petits ajuts de les institucions però el seu funcionament es deu, bàsicament, a la voluntat i tenacitat de les seves associades.

La manca d'un espai concret de trobada fins la creació del Casal de la Dona va fer que cadascuna de les associacions amb vocació de servei a la comunitat busqués i trobés un lloc de reunió, ja fos cedit per alguna administració o per compte propi. Només l'associació L'Arcadia té la seu social al Casal de la Dona de Lleida.

Tot i que la majoria d'aquestes associacions treballen exclusivament amb dones, els objectius d'algunes d'elles fan que incloguin els homes entre els seus usuaris, com pot ser el cas d'ACABI, que atén a malalts i familiars independentment del seu sexe o ALLETA, que treballa amb pares i mares.

. Grups de dones immigrades.

Molt menys visibles que la resta d'associacions, la majoria estan formades per dones de la mateixa regió geogràfica d'origen o bé de regions properes i tenen com a objectius crear una xarxa de suport entre les seves membres i ser un primer punt de socialització i de trobada.

Ofereixen, a més, informació perquè les membres coneguin tant el funcionament general de la nostra ciutat com les lleis, els drets i els recursos a què poden accedir.

Les activitats sovint inclouen també molts actes lúdics, tallers, cursos de català i castellà, trobades i festes.

En el cas concret dels grups de dones no espanyoles, dissenyen i promocionen a partir de les institucions de l'estat espanyol, com per exemple la Regidoria de Cooperació de La Paeria de Lleida, programes de desenvolupament als seus països d'origen, tot marcant les prioritats d'aquestes zones.

. Sectorials de Dones dels Partits Polítics.

Tots els partits polítics han anat creant un grup de dones dins les seves estructures. La seva independència econòmica i organitzativa dins de cadascun d'ells varia, però tots han estat clau perquè cada formació inclogués les reivindicacions feministes dins els seus programes electorals.

A nivell intern, els grups de dones dins els partits tenen com a objectiu bàsic que les seves reivindicacions siguin tingudes en compte en cada àmbit de treball i es facin polítiques de gènere transversals, tot canviant, així, unes estructures tradicionalment molt masculines.

A nivell extern, les sectorials o secretaries de dones dels diferents partits lluiten per incidir en el conjunt de la societat tot promovent una nova mirada dins la política. Les eines de treball de les diferents agrupacions polítiques són: l'elaboració de proposicions de lleis, la pressió perquè les noves normatives en matèria de polítiques de gènere es despleguin en condicions òptimes i amb dotació de recursos, la convocatòria de reunions i jornades formatives, entre d'altres..

Totes les dones de partit que hem pogut entrevistar es pregunten perquè la presència de les dones als llocs de poder és tan feble i rebutgen frontalment la hipòtesi de la manca de dones preparades per a ocupar aquests càrrecs.

Conxita Vendrell, responsable de Dones amb Iniciativa a Lleida argumenta que “*és evident que encara hi ha un llarg camí per recórrer i la paritat encara només és teòrica. Hem de continuar la lluita dins i fora del partit*”.

Núria Marín, presidenta de la Secretaria de la Dona de Lleida d'ERC, assegura que “*el gran repte és aconseguir que les dones siguin cap de llista. Cal trencar el mite que cal ser una súper dona per a tenir un càrrec polític. Els partits polítics s'han de plantejar el repte que les dones s'impliquin en la transformació d'un món patriarcal*”.

Cristina Bosch, presidenta local d'Unió de Dones d'UDC manifesta que “*els que diuen que no hi ha dones preparades per a ocupar càrrecs de govern haurien de mirar en el seu interior i preguntar-se el perquè*”

Pilar Batllo, des de la Secretaria de Dones del PSC a Lleida fa una crida a “*una conciliació real del temps, és a dir, construir una realitat que inclogui les dones. Tant la llei d'igualtat com la de conciliació haurien de representar un abans i un després pel que fa a la quantitat de dones que es dediquen a la política i que ocupen càrrecs de responsabilitat*”.

A Lleida, la visibilitat pública dels grups de dones dels diferents partits polítics es manifesta cada 8 de març amb els respectius actes lúdico reivindicatius que organitzen.

CONCLUSIONS

Un cop recorregut el camí, un cop hem arribat al final de la nostra investigació no volem acabar el nostre treball sense fer una reflexió que aporti nous punts de partida.

Sense ànim d'aixecar idees universals ni amb la pretensió de fixar argumentacions tot donant-los la categoria d'infal·libles o visionàries, creiem que la nostra aportació al Moviment Feminista a Lleida és, sens dubte, l'intent de generar un debat que provoqui la reflexió i el diàleg, de ben segur les característiques més femenines.

Una de les teories o idees que han estat i segueixen essent exposades amb certa alegria és la que parla de la poca participació de les dones en la política, els sindicats i altres vessants socials. Astelarra ens ofereix una mica de llum sobre aquesta qüestió quan assegura que *“se puede señalar que la participación política de las mujeres ha estado históricamente limitada por la dimensión de género de la política”*.

Tal i com hem vist en el decurs del nostre treball, les dones, des de sempre, han tingut una participació molt activa a nivell social i polític però han hagut de reinventar les normes d'aquest camí. Els entrebancs amb què s'han trobat per poder participar activament en la política, feta per homes des d'estructures organitzatives d'homes, en els sindicats o en d'altres organitzacions no han estat un fre a l'hora de desenvolupar tot un seguit de tasques de fort impacte en la vida pública tot participant en mobilitzacions, en organitzacions ciutadanes i grups feministes. Altre cop, però, els sistemes d'estudis de caràcter masculí han obviat aquesta presència tot considerant que les dones han desenvolupat sistemes de participació menys prestigiosos que els dels homes. La vessant cuidadora i solidària de la majoria de les dones ha estat, alhora, una virtut i una condemna. Com diu Astelarra (2005: 81) *“Las mujres no estaban donde había que estar no porque no hicieran nada, sino porque estaban ocupadas en otros ámbitos de actividad social. Se trata del ámbito privado cuya institución principal es la familia”*. El problema és que l'àmbit en què s'ocupen les dones no té el mateix prestigi per ser un àmbit privat i no públic. Per tant, doncs, la distància entre allò públic i allò privat continua essent un oceà on s'enfonsen moltes il·lusions.

Diu Astelarra (2005:83) *“Lo que habría que abordar, por lo tanto, es cómo la sociedad incorpora a sus actividades las tareas femeninas, quitándoles sexo y convirtiéndolas en tareas de todos”*

En l'actualitat, la primera dimensió que ens parla de la desigualtat home/ dona i de la subordinació de les dones als homes s'expressa en fenòmens com la pobresa, l'explotació, la privació de recursos materials, les desigualtats de ingrés a llocs de treball i les desigualtats de temps lliure. *“ la dimensión cultural de la subordinación produce problemas tales como el acoso y el ataque sexual, la violencia de género, la trivialización de las opiniones de las mujeres, las desventajas de las mujeres en la vida cotidiana, su exclusión de esferas públicas y ámbitos deliberativos.”*, diu Astelarra (2005: 67).

Segons Fraser *“ la eliminación de la discriminación, lo que ella define como - justicia de género- sólo se logra si se cambia tanto la estructura económica de la subordinación de las mujeres como las dimensiones culturales y el orden de estatus. Para ello es necesartio impulsar el principio de paridad de la participación entre los*

géneros, lo cual será posible si todas las personas independientemente de su género, pueden actuar como pares.”

Tota la situació dibuixada en aquest treball, tots els guanys que ha aconseguit aquesta “*immensa minoria*” (Larumbe 2002) que és el Moviment Feminista, tota l’evolució i civilització que el Moviment de Dones ha regalat a la Humanitat tant a nivell conceptual com d’activisme solidari, etc ha estat promogut per centenars de milers de dones que, de forma inequívoca, conformen el Moviment Feminista. La consciència de classe que demanava el Partit Feminista no ha estat mai, però, una realitat. Els atacs masclistes han aconseguit, entre d’altres qüestions, que la identificació com a feministes per part de les dones sigui traumàtica. D’aquesta manera, encara que els diferents grups amb els quals hem pogut entrar en contacte lluiten dia a dia per a millorar la situació de les dones retornant-los l’espai públic que els hi pertoca, la seva dignitat i els seus drets fonamentals, la majoria d’ells asseguren: “*nosaltres no som feministes*” tot considerant que aquest és un adjectiu insultant.

En relació a l’objecte d’aquest treball, el Moviment de Dones a Lleida, considerem que és el moment de fer una reflexió serena i justa que valori la tasca duta a terme per moltes dones, les que hem pogut recollir en la nostra investigació i les que han quedat fora per desconeixença o ignorància per part nostra. Tal i com dèiem a l’apartat de presentació d’aquest treball, el Moviment Feminista a Lleida ha existit, existeix i ha estat oblidat, obviat i menystingut. Només una aproximació madura i honesta a aquesta realitat pot donar a les dones el que és de les dones: la dignitat, la presència i el reconeixement.

Rosa Gràcia, una de les protagonistes d’aquest treball, assegurava en el decurs de l’entrevista que li vàrem fer que “*les dones han sortit al carrer però els homes no han entrat a casa*”. D’aquesta manera i malgrat la llei de conciliació, les dones han de bregar i, fins i tot, lluitar per tal de compaginar les seves inquietuds socials i professionals amb la seva capacitat d’assegurar la continuïtat de l’espècie humana i de tenir cura del seu entorn. Les dones cuiden els germans, els fills, els pares i els néts i, tot i amb això, desenvolupen les seves tasques professionals i socials.

En un altre ordre de coses, són moltes les autores consultades per a realitzar aquesta investigació que consideren que una de les característiques fonamentals del Moviment Feminista ha estat la desorganització. Tot i que no pretenem contrariar a persones que de ben segur dominen la temàtica, creiem que pot ser interessant introduir una reflexió en aquest camp amb la voluntat, com dèiem anteriorment, de suscitar debat. El Moviment Feminista a l’Estat Espanyol i especialment el Moviment Feminista a Lleida es va desenvolupar en un context polític molt complicat, sorgint des de la clandestinitat i arribant fins a la institucionalització de les polítiques de gènere. D’altra banda el MF va haver de lluitar amb els homes i les seves concepcions masclistes. Les dones havien de inventar i establir noves maneres de fer més pròximes als seus interessos i realitat. La sororitat va ser el camí, la solidaritat, l’estructura igualitària que no menyspreés a ningú. No creiem que les característiques d’aquest tipus d’organització justifiquin la seva absència si no és que considerem l’organització jeràrquica i masculina com l’única possible. Diu Larumbe (2002) que la coherència interna del Moviment Feminista i les estratègies que ha utilitzat per a visibilitzar-se han fet possible que les dones hagin pogut tenir un impacte social suficient que ha permès canviar coses i influir en l’organització social. Si això és així, i no en dubtem, hem de concloure que el

Moviment Feminista sempre ha desenvolupat un altre tipus d'organització que li ha permès viure i treballar.

Esperem que aquest treball d'investigació sigui un primer pas en l'estudi sistemàtic del Moviment de Dones a Lleida i també a les seves comarques. La importància de les dones en el món rural és indubtable i cal parlar-ne obertament, i més a una zona eminentment agrària com són les comarques lleidatanes.

Creiem que la manca de informació bibliogràfica, i especialment la inexistència d'un estudi profund sobre el feminisme a Lleida provoca una situació que considerem greu: les dones lleidatanes, fins i tot les mateixes dones que han estat implicades en els moviments de dones, desconeixen els antecedents i/o la feina de la resta de col·lectius que coexisteixen a la ciutat i han d'emmirallar-se en models de fora de les nostres contrades. Pensem que la producció d'estudis sobre feminisme a Lleida pot fer d'una banda, que la ciutat reconegui el seu passat i d'una altra banda que les pròpies dones reconeguin els seus models, els seus antecedents i les seves arrels.

El feminisme institucional a Lleida, tal i com hem vist, ha permès la consecució de tot un seguit d'objectius fonamentals per a les dones, però, no obstant això, ha patit i pateix problemes en la continuïtat dels serveis i polítiques endegades. L'eficàcia de les mesures preses, tal i com demanen les feministes actualment, han de ser revisades i potser actualitzades de forma que la seva eficàcia quedi assegurada. Creiem que el Moviment Feminista a Lleida i el Moviment de Dones en general ha demostrat la maduresa suficient i la seva implicació incondicional amb la ciutat de Lleida. Les administracions hauran de fer allò propi.

Els nous temps marquen noves realitats i si en un principi, i tal com ens explicava Carme Bellet, per exemple, la inclusió dels homes dins els moviments reivindicatius de les dones va ser un problema perquè llavors impedia elles que avansessin, moltes de les dones que actualment treballen des d'una clara consciència feminista a Lleida reclamen la presència i vinculació dels homes en aquesta lluita que, asseguren, res té a veure amb el sexe sinó amb el gènere.

Volem concloure aquest treball d'investigació convidant les dones de Lleida a unir els seus esforços i donar a conèixer la feina que dia a dia desenvolupen i que, sens dubte, millora la nostra ciutat. Tant des de les Associacions amb caràcter social, com des de la Universitats, els Sindicats, els diferents Partits polítics o el mateix Grup Feminista de Ponent, les dones de Lleida treballen amb força i empena per aconseguir que les dones aconseguixin un veritable Estat del Benestar sense jornades interminables, sense sous més baixos, sense sentir-se agredides i menystingudes. Les DONES, en fi, han aconseguit vertebrar la ciutat, dotar-la de serveis d'una gran importància, fer-la més sàvia i més justa i es mereixen, com a mínim, que els donem les gràcies .

BIBLIOGRAFIA

- AMORÓS, C. (1985): *Hacia una crítica de la razón patriarcal*. Anthropos. Editorial del hombre, Barcelona
- ASTELARRA, J. (2005); *Veinte años de políticas de igualdad*. Col Feminismos. Ediciones Cátedra. Universitat de València. Instituto de la Mujer, Madrid
- BALLESTBO, A. (2004); *Una mujer en la transición. Confesiones en la trastienda*. . Col. Tramontana. Flor del Viento Ediciones, Barcelona.
- CALERO, M^a.A. (1999): *Sexismo lingüístico. Análisis y propuestas ante la discriminación sexual en el lenguaje*. Narcea, Madrid.
- CASTELLS, E. (1978): *El derecho a la contracepción: los métodos anticonceptivos y sus indicvaciones*. Ediciones Rol, S.A, Barcelona.
- De VEGA, E. (1992): *La mujer en la historia* .Col Biblioteca básica de historia - Monografías -. Anaya, Madrid
- DDAA, coord. Mireia Bofill Abelló, (1996): *20 anys de feminismo a Catalunya. Jornades 24,25 i 26 de maig de 1996*. Edita: Associació de Dones per a la Celebració dels 20 anys de les Primeres Jornades Catalanes de la Dona, Barcelona
- DDAA (2001): *Feminismos. Debates teóricos contemporáneos*. Col Ciencias Sociales. Alianza editorial, Madrid
- FRASER, N. (1997) *Justice interruptus: critical reflections on the post-socialist condition*. Routledge, Nueva York
- LARUMBE, M.A. (2002); *Una inmensa minoría: Influencias del feminismo en la Transición*. Col. Prensas Universitarias de Zaragoza. Ed. Sagardiana, Zaragoza
- FALCON, L. (1992); *Mujer y poder político*. Kira Edit, Madrid.
- FESTINGER, L. i KATZ, D. (1978): *Los métodos de investigación en las Ciencias Soiales*. Paidós, Buenos Aires.
- GARCIA, C. i ROSET, M. (1992): *La lluita pels drets de les dones. Història del feminisme*. Col. Biblioteca de la classe. Graó Editorial, Barcelona
- GRAU, E. (1993): “ De la emancipación a la liberación y la valoración de la diferencia. El movimiento de mujeres en el Estado Español, 1965-1990” en *Historia de las mujeres*. Vol. 5: Siglo XX. Taurus, Madrid, pp.673-693.

- NASH, M. (2007); *Dones en Transició. De la resistència política a la legitimitat feminista: les dones en la Barcelona de la Transició*. Ajuntament de Barcelona. Regidoria de la Dona. Col. Conèixer Barcelona, Barcelona
- MERCADE, A. (1977): *El feminisme avui*. Gràfiques Llopart, Sant Sadurn d'Anoia.
- PAMIES, T. (1976): *Maig de les dones. Crònica d'unes Jornades*. Editorial Laia, Barcelona
- RIVERA, M.M. (994): *Nombrar el mundo en femenino. Pensamiento de las mujeres y teoria feminista*. Icaria, Barcelona
- RIVERA, M.M. (2001); *Mujeres en relación: Feminismo 1970-2000*. Col Más madera. Icaria editorial, Barcelona.
- ROMEU, F. (1994): *Mujeres contra el Franquismo*. El silencio Roto, Barcelona
- SCHORDERET, L (1975): *La entrevista. Su técnica*. Oriens, Madrid.
- TABOADA, L. (1986): *La maternidad tecnológica: de la inseminación artificial a la fecundación in Vitro*. Icaria ocho de marzo, Barcelona
- TAJFEL, H. (1984): *Grupos humanos y categorias sociales*. Herder, Barcelona
- TOURAINE, A. (1969): *Sociologie de l'action*. Senil, París
- VALCARCEL, A (2001); *La memoria colectiva y los retos del feminismo*. Col. Unidad Mujer y Desarrollo. Naciones Unidas CEPAL-ECLAC, Santiago de Chile.
- VALCARCEL, A. (2004): *La política de las mujeres*. Col feminismos. Ediciones Cátedra. Universitat de València. Instituto de la Mujer, Madrid.
- VARELA, N. (2005): *Feminismo para principiantes*. Ediciones B Grupo Z, Barcelona
- VILANOVA, M. (1995): *Les majories invisibles. Explotació fabril, revolució i repressió*. Icaria editorial, Barcelona.

REVISTES I PUBLICACIONS:

- *La lluita d'alliberament de la dona*. Sèrie Alliberament de la Dona. MCPV-MCC-MCI. Resolució del 20n Congrés del MC. Març del 1978
- DDAA (2000): *Dones i feminisme. Dossier*. Revista de Girona, nº 201, pp280-321
- AUBET, M.J. (1996): *XX Aniversario de las Jornadas Catalanas de la Dona. Balance y Futuro*. En *El Viejo Topo*, nº 96, pp 42-45
- *Programa del Frente Feminista*: Document intern de l'Associació Catalana de la Dona. Barcelona
- DDAA (1995): *Vint anys de feminisme*. En « Veus alternatives ». N°2 Associació Cultural Miquel Grau i Centre d'Estudis i Promocions d'Activitats Alternatives. Barcelona